

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ЖІНОК, ЯКІ
ОПИНІЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2318-сп
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
М. Р. Марусенко

Керівник: к.пед.н., доцент кафедри соціальної
педагогіки _____ Ю. Є. Зубцова

Рецензент: доцент кафедри соціальної педагогіки,
доцент, к.пед.н. _____ Ю. Р. Мацкевіч

Запоріжжя
2020

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 77 с., 73 джерел, 1 додаток.

Об'єктом дослідження є соціально-педагогічний супровід.

Предмет дослідження – технології соціально-педагогічного супровіду жінок, які опинились у складних життєвих обставинах.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування технологій супровіду жінок, які опинились у складних життєвих обставинах.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз і синтез, систематизація, порівняння, узагальнення для з'ясування змісту базових понять дослідження, соціально-педагогічна сутність поняття, розробки технології формування сутності супровіду жінок, які опинились в складних життєвих обставинах; емпіричні – анкетування, бесіди, фокус-групи, соціально-педагогічний експеримент; спостереження; статистичні – кількісний та якісний аналіз результатів дослідження з метою узагальнення даних експериментальної роботи, методи математичної статистики, для порівняння й підтвердження емпіричних результатів.

Теоретичне значення роботи полягає у узагальненому розумінні соціально-педагогічного супровіду жінок, які опинились в складних життєвих обставинах.

Практичне значення роботи полягає у розробці технології формування супровіду жінок, які опинились у складних життєвих обставинах.

Галузь використання: працівники закладу – Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА, СКЛАДНІ ЖИТТЄВІ ОБСТАВИНИ,
СПЕЦІАЛІЗОВАНІ СОЦІАЛЬНІ СЛУЖБИ, СОЦІАЛЬНИЙ ПРАЦІВНИК,
ЖІНКА.

SUMMARY

Marusenko M. R. Social and pedagogical support of women who find themselves in difficult life circumstances.

Qualification work consists of an introduction, two parts, conclusions, a list of literature (73 items) and one application per page. The total volume of the work is 92 pages, 77 of them are the main text, starting with the introduction to the literature – 85 pages.

Nowdays, women are surviving in the changing conditions of Ukrainian society. Often, women in modern times can only count on their strength. Unfortunately, the current opinion of the society about the superiority of the male sex over the female has long been rooted in stereotypes of people, so a woman must look for ways to solve her problems.

The subject of the study is social and pedagogical support.

The subject of the study is technologies of social and pedagogical support for women who find themselves in difficult life circumstances.

The purpose of the study is to theoretically substantiate the technologies of escorting women who find themselves in difficult life circumstances.

According to the purpose we have the following tasks:

- to analyze the state of scientific development of the problem of social and pedagogical support of women who find themselves in difficult life circumstances;
- to distinguish technologies of social and pedagogical support of women who find themselves in difficult life circumstances;
- to investigate the legal regulation of the social protection system for women in Ukraine who find themselves in difficult circumstances;
- to carry out a comparative analysis of the activities of specialized social services for work with women in Ukraine, who find themselves in difficult life circumstances and in other countries of the world;

- to develop ways of improving the social and pedagogical support of women who find themselves in difficult life circumstances.

Section 1 «Theoretical bases of the problem of social and pedagogical support of women who find themselves in difficult life circumstances» describes the state of scientific development of the problem of social and pedagogical support of women, technology of social and pedagogical support, legal regulation of the system of social protection of women in Ukraine and comparative analysis specialized social services for work with women in Ukraine, who find themselves in difficult circumstances in other countries of the world.

Section 2 «Organization of social and pedagogical support of women who find themselves in difficult life circumstances», deals with the diagnosis of women's awareness of violence; the content, forms, methods of social and pedagogical support of women who find themselves in difficult life circumstances, as exemplified by the work of the Vilnyansk District Center of Social Services for Family, Children and Youth of Zaporizhzhya region; recommendations are given to improve the social and pedagogical support of women.

The analysis of the results proved the effectiveness of the proposed program of social and pedagogical support for women.

Keywords: social work, difficult life circumstances, specialized social services, social worker, woman.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретичні основи проблеми соціально-педагогічного супровіду жінок, які опинились у складних життєвих обставинах	11
1.1. Стан наукової розробки проблеми соціально-педагогічного супровіду жінок, які опинились у складних життєвих обставинах.	11
1.2. Технології соціально-педагогічного супровіду жінок, які опинились у складних життєвих обставинах в Україні.....	20
1.3. Правове регулювання системи соціального захисту жінок в Україні, які опинились у складних життєвих обставинах.....	35
1.4. Порівняльний аналіз діяльності спеціалізованих соціальних служб по роботі з жінками в Україні, які опинились у складних життєвих обставинах та в інших країнах світу	40
Розділ 2. Організація соціально-педагогічного супровіду жінок, які опинились у складних життєвих обставинах Вільнянського районного Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Запорізької області.	47
2.1. Діагностика рівня обізнаності жінок щодо проблеми насильства.	47
2.2. Зміст, форми, методи соціально-педагогічного супровіду жінок, які опинились у складних життєвих обставинах на прикладі роботи Вільнянського районного Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Запорізької області.....	64
2.3. Рекомендації щодо вдосконалення соціально-педагогічного супровіду жінок, які опинились у складних життєвих обствинах	75
Висновки.....	82
Список літератури.....	85

ВСТУП

На сьогодні в Україні існує величезна кількість соціальних проблем серед жіночої половини населення, яка з неймовірним темпом продовжує зростати, і лише останнім часом почала приділятися увага до їх вирішення. Не так давно в суспільстві відбулися певні зміни, це війна на сході України, така обставина вплинула на становище жінок в цілому, відповідно це негативно відобразилося на таких специфічних факторах, як їх самопочуття і саморозвиток. Разом з цим, можна сказати, що на фоні даних змін жінок почали відносити до вразливої і незахищеної категорії населення. Саме тому, соціальна робота з жінками покликана задовольняти вимоги жінок у формі надання їм соціальної допомоги.

Питання щодо соціалізації жінок у суспільстві стоїть зараз досить відкрито, і тому з кожним днем постає все більш гостро. Посилення негативних факторів досить розповсюджене серед жінок, зокрема вони наражаються на небезпеку з боку оточуючих у вигляді сімейної жорстокості; мало оплачуваної праці, в тому числі зниження розміру заробітної плати в порівнянні з заробітною платнею, що надається чоловікам, разом з тим, жінкам нерідко доводиться працювати на декількох роботах. Все це обумовлює складність поєднання роботи та виховання дітей, а також незахищеність категорії жінок. Жінки молодого віку більше опікуються за виконання своїх сімейних обов'язків, відповідно народження дітей і їх подальше виховання часто змушує покинути роботу, а жінки в більш старшому віці нерідко залишають роботу через проблеми зі здоров'ям або для того, щоб надавати допомогу у вихованні онуків. Матеріальна відповідальність несе вирішальне значення для жінки, відповідно проявити себе у професійній сфері для неї дуже важливо. Але велика кількість українських жінок віддають себе переважно вихованню і догляду за дітьми, а кар'єра і робочі будні відходять на другий план. Часто стан матеріального благополуччя змушує жінок працювати на двох роботах, що заважає матері повноцінно виховувати своїх дітей. Відповідно до цього у жінок

зважаючи на дану ситуацію нерідко з'являється криза сім'ї, що згодом переростає у більш серйозні наслідки у вигляді розладу психічного стану, почуття непотрібності і самотності, і навіть в більш серйозні проблеми, такі як алкоголізм, залежність від наркотичних засобів, бродяжництво та проституція.

Останнім часом жінки, можна сказати, виживають у мінливих умовах українського суспільства. Їм довелося змиритися з новою самосвідомістю, яка досить швидко поширюється серед інших поглядів на життя. Жінка в сучасних умовах може розраховувати лише на свої сили, відповідальна за власне життя і життя сім'ї, вона прагне ні від кого не залежати, всі ці фактори, власне кажучи, говорять про те, що виживати їй у звичайному суспільстві доводиться нелегко. На жаль нинішня думка суспільства про перевагу чоловічої статі над жіночою давно вкоренилася у стереотипах людей, тому шляхів до вирішення своїх проблем жінка повинна шукати самостійно.

Складне економічне становище в країні певною мірою впливає на нинішній стан жінок, адже зараз вони відчують труднощі під час адаптації в ході цього потребують комплексної соціальної допомоги. Таким чином, українські жінки стають повноцінним об'єктом соціальної роботи і потребують уваги з боку соціальних служб. Все це зумовлює актуальність зробленого дослідження.

Об'єктом дослідження є соціально-педагогічний супровід.

Предмет дослідження – технології соціально-педагогічного супровіду жінок, які опинились у складних життєвих обставинах.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування технологій супровіду жінок, які опинились у складних життєвих обставинах.

Згідно з метою маємо такі завдання:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми соціально-педагогічного супровіду жінок, які опинились у складних життєвих обставинах;
- виокремити технології соціально-педагогічного супровіду жінок, які опинились у складних життєвих обставинах ;
- дослідити правове регулювання системи соціального захисту жінок в

Україні, які опинились у складних життєвих обставинах;

- здійснити порівняльний аналіз діяльності спеціалізованих соціальних служб по роботі з жінками в Україні, які опинились у складних життєвих обставинах та в інших країнах світу;

- розробити шляхи вдосконалення соціально-педагогічного супроводу жінок, які опинились у складних життєвих обставинах.

Гіпотеза: ефективності соціально-педагогічного супроводу жінок, які опинились у складних життєвих обставинах, що сприятимуть різноманітністю соціальних послуг та допомог в спеціалізованих службах України.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку літератури.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВІДУ ЖІНОК, ЯКІ ОПИНИЛИСЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

1.1. Стан наукової розробки проблеми соціально-педагогічного супровіду жінок, які опинились у складних життєвих обставинах

У нашій державі сьогодні спостерігається суттєвий спад виробництва через нестабільну соціально-економічну та політичну ситуацію. Як результат такого стану речей відбувається зниження рівня життя більшості населення. Можемо констатувати ще одну гостру проблему сучасної української дійсності – зниження моральних цінностей у суспільстві та зростання насильства і злочинності. Усі названі чинники призвели до втрати поваги до материнства та збільшення кількості соціального і біологічного сирітства. Відзначимо, що саме ставлення до материнства та дитинства є найкращими індикаторами благополуччя та соціальної зрілості суспільства.

Дослідницький інтерес до соціально-педагогічного супровіду жінок, які є досить значним явищем у соціальному житті суспільства з'явився в нашій країні порівняно недавно. Завдяки першим публікаціям, що стосуються теоретичних і прикладних аспектів соціальної роботи з цією категорією, їй надається офіційний статус, згодом починається формування вітчизняної теоретичної та методичної бази соціально-педагогічної діяльності, а також професійна підготовка соціальних педагогів і соціальних працівників у системі вищої професійної освіти. На наш погляд можливо виокремити декілька етапів становлення дослідження соціальної роботи в Україні з жінками, серед яких:

- 1) 1920–1930 рр. – досліджувався стан проблеми у теорії та практиці вітчизняної й соціальної роботи з жінками, формувалася джерельна база з ціннісних питань жінок. Жіночій половині суспільства завжди відводилися два

основних призначення – «трудівниця» та «матір», що, зазвичай, не відрізнялися одна від одної, але дотримання цих ролей спонукало жінок до подвійного навантаження, за відсутності належних умов побуту, соціального захисту та сфери обслуговування, але низькою оплатою праці. Згодом на практиці це оберталось плачевними наслідками, серед яких погіршення стану здоров'я жінок та їх психологічного настрою, зростання кількості соціальних проблем (наприклад, вагітність в ранньому віці, проституція, аборти, фізичне насильство, сексуальне домагання, жіноча злочинність). Сукупність цих проблем існувала в досить великих розмірах, але їм не надавалось великого значення, відповідно на державному рівні вони і не вирішувались [1, 464].

2) 1930–1960 рр. – держава піклувалася про формування «громадян», «робітників», «працівників», «представників нового формування – радянського народу» і підтримувала ініціативу безстатевого виховання, тому формування як жінки, так і чоловіка на рівні особистості не розглядалося. Відповідно, як на теоретичному рівні не зверталася увага на те, що дівчатка, юні підлітки, молоді жінки мають свої специфічні фізіологічні, демографічні, соціально-психологічні, соціокультурні характеристики й суттєві проблеми соціалізації, так і практичному рівнях це не втілювалося у життя, адже системи державних та недержавних соціальних служб, спеціальних програм для жінок, що мали б за мету надання їм допомоги та підтримки не існувало [1, 465].

3) 1960–1990 рр. – завдяки суттєвим змінам у соціально-політичному, економічному, культурному житті людей, в суспільстві починає відбуватися усвідомлення та визнання існуючих жіночих прав та проблем, був запущений процес по створенню державних структур та заснування цілого ряду неурядових організацій, спрямованих на поліпшення становища жінок. Про це, зокрема, говориться у документах про визнання прав жінок як винятково важливої складової частини прав людини, розробка та прийняття Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок (1979), проголошення ООН Міжнародного року жінки (1975), Десятиліття жінки (1976–1985), проведення міжнародних та всесвітніх конференцій, присвячених розгляду питань

становища жінок у суспільстві. Досить цікавим є те, що в 60-х роках ХХ посилювався жіночий рух, що згодом відобразилося на роботі органів державного управління, які зобов'язувалися захищати права жінок. Пізніше у країні починається приділятися увага розробці та реалізації національних жіночих програм, в процесі створення яких зростає кількість жіночих неурядових організацій, об'єднань, наукових центрів, що досліджують жіночі проблеми. Водночас почалося збільшення спеціальних інформаційних видань для жінок, і розгалужена система соціальних служб для жінок [1, 466].

4) 1990–2018 рр. – сучасний етап розвитку соціальної роботи з жінками, під час якого відбулися інноваційні процеси, пов'язані, перш за все, з реформами самої системи та залученням соціальних інвестицій у сфері соціальних послуг для жінок. З'являється значна кількість спеціалізованих закладів для жінок, діяльність яких передбачає надання різноманітних соціальних послуг даній групі населення. Поява таких закладів є новим напрямом діяльності центрів соціальної служби. А запобігання ранньому сирітству та підтримка матерів, їх супровід – це нові заходи соціальної роботи в Україні, їх поява та подальший розвиток різноманітять спектр наявних соціальних послуг для вразливих груп населення.

У 1996 р. в Україні було створено Міністерство України у справах сім'ї та молоді – вищий орган державного управління, покликаний формувати політику щодо жінок. У 1999 р. Верховна Рада України прийняла Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок.

В історичному контексті постійно змінювалися ролі жінок у зв'язку з виникненням протиріччя між сім'єю і кар'єрою. Однак, протиріччя тут не просто у виборі кар'єри або сім'ї, а набагато глибше – у виборі типу сімейних відносин. Проте, незалежно від типу сім'ї жінка виконує більшість функцій в ній. Це підтверджує у своїй дисертації академік Н. Шведова, яка називає шість функцій жінки: репродуктивну, виховну, економічну, господарсько-побутову, функцію первинного соціального контролю і дозвільну функцію. В дисертації підкреслюється багатофункціональна роль жінки в сучасному суспільстві [2,

13]. В цілому можна стверджувати, що суперечки про роль жінки в суспільстві, її соціальний стан і призначення існували в усі епохи, але на кожному етапі історичного розвитку були свої гострота і характер постановки проблеми.

У своїх працях Г. Силасте розгорнув дискусію з приводу поєднання двох найважливіших соціальних ролей жінки: праці та материнства. Цінність професійної зайнятості, перетворюючий вплив праці навряд чи можна замінити виконанням тільки функцій матері та господині дому [3, 112]. На сучасному етапі стоїть завдання підвищення престижності і привабливості як професійної праці, так і материнства. Але проблема поєднання всього вищевказанного залишається невирішеною, що в свою чергу призводить до накопичення неминучих тяжких обставин, а згодом і проблем у житті кожної жінки.

Проблема насильства по відношенню до жінок в нашій країні, як показують дослідження, є гострою. Згідно кримінальній статистиці жінки страждають від всіх видів злочинів: вони є жертвами зґвалтувань, умисних вбивств і замахів на вбивство, умисне нанесення тяжких і менш тяжких тілесних ушкоджень.

Проблемна ситуація полягає в слабкому осмисленні на рівні громадської думки в цілому проблеми насильства проти жінки як соціальної проблеми. Даний феномен розуміється населенням вельми спрощено, найчастіше як сексуальне або фізичне насильство в тяжких формах. У самих жінок відсутній історичний і відрефлексувати власний життєвий досвід в тій же соціальній реальності, в якій вони живуть. Разом з тим, наслідки пережитого насильства дуже серйозні як для жінок, так і для всього суспільства в цілому [24, 86].

До теперішнього часу в країні накопичився значний науково-теоретичний багаж в галузі соціальної педагогіки та соціальної роботи. Теоретичний і культурологічний фундамент соціальної роботи з жінками заклали Л. Бабаєва, В. Басова, В. Васильчиков, Л. Гентош, А. Григорьев, А. Капська, М. Коробица, Г. Лактіонова, О. Мартинюк, К. Мінакова, В. Нікітін, П. Павленок, М. Ромм, Л. Чікаріна, А. Чернецька, К. Шалаєва, Е. Яркіна-Смирнова.

Дослідження обраної теми зумовило необхідність вивчення оригінальних

теоретичних праць зарубіжних фахівців з питань жіночої проблематики (Джиліген Джеймс, Єжі Меллібруда, Б. Райзберг, Г. Силласте та ін.).

Важливими для дослідження стали спеціальні видання з соціальної роботи з жінками (насамперед, «Енциклопедія соціальної роботи» в 3-х томах, що знайомить з американським досвідом), а також журнали, інформаційні бюлетені з жіночої проблематики, більшість яких мають незначний тираж, низка інформаційних матеріалів Жіночого Консорціуму. Особливий інтерес для дослідження становили праці російських дослідників, а саме А. Григорьєва, М. Коробициной, А. Сагайдак.

Окремі аспекти соціальної роботи з жінками вже ставали предметом розгляду в роботах вітчизняних дослідників. Зокрема в публікаціях Т. Гурко, А. Капської, К. Мінакової, І. Пеши представлений аналіз окремих моделей соціальної роботи та принципів організації соціальної допомоги жінкам. Значний внесок у розробку жіночої проблематики зробили українські дослідники В. Андрущенко, В. Бех, М. Лукашевич, І. Мигович, І. Пінчук та ін. Аналіз проблем пов'язаних з соціальною роботою з жінками, які постраждали від домашнього насильства, посилений інтерес учених до соціальної роботи з такими жінками знайшли своє відображення у працях І. Грабської, Л. Гуторової, А. Феофанової, О. Шинкаренко.

У дисертаційному дослідженні А. Капської проаналізовано зміст і особливості соціально-педагогічних аспектів роботи з жінками, які перебувають у складних життєвих обставинах [4, 352]. Робота М. Шалаєвої присвячена стратегіям соціальної роботи з молодими жінками [5, 109], а методологічні аспекти дослідження проблеми сімейного положення жінки в Україні розглянуті у працях О. Мартинюка [6, 170]. У матеріалах єдиної Всеукраїнської наукової конференції, присвяченій даній проблематиці, керівником якої є Н. Калашник, предметом дослідження стала теорія і практика соціальної роботи з жінками, що опинились у складних життєвих обставинах. Напрямки соціальної роботи з жінками та соціальні технології в роботі з жінками знайшли відображення в роботах представників гуманітарної науки

Дікова-Фаворська, Д. Живолуп, М. Кісь.

Аналіз методичної, правової і наукової літератури дає підставу стверджувати, що проблеми українських жінок достатньо проаналізовані і досліджені вченими, і більшість із жінок перебувають у складних життєвих обставинах, а це в свою чергу зумовлює ретельного розгляду та докладного розбору головних понять дослідження.

Центральним поняттям даної роботи є поняття соціальної роботи з жінками. Але спочатку треба визначити, що являє собою власне саме поняття соціальна робота.

«Соціальна робота – це особливий вид діяльності, метою якої є задоволення соціально гарантованих та особистісних інтересів різних груп населення, створення умов, що сприяють відновленню чи покращенню здатності людей до соціального функціонування» [7, 24]. Інші науковці прирівнюють соціальну роботу із наданням допомоги людині у кризових ситуаціях. Вони вважають, що це «професійна діяльність, пов'язана з використанням соціологічних, психологічних, педагогічних методів і прийомів для розв'язання індивідуальних та соціальних проблем» [8, 15].

У більшості словників, виданих в Україні, це поняття трактується як «цілеспрямована діяльність у суспільстві через уповноважені органи спрямована на забезпечення належного соціального, культурного та матеріального рівня життя членів суспільства та надання допомоги різних категоріям людей» [9, 233]. В наслідок цього, актуальною стає проблема соціальної захищеності всіх категорій суспільства, реалізації цілісної системи законодавчо закріплених економічних, юридичних та соціальних гарантій, прав і свобод, які протидіють дестабілізуючим чинникам життя людини і забезпечують охорону її життєвих інтересів. Практична реалізація даної проблеми є неможливою при досить розвиненій системі соціального захисту та соціальному обслуговуванні населення. Значна роль в забезпеченні прав людини належить соціальній роботі – як організаційної форми соціального обслуговування і як виду практичної діяльності. В соціальній роботі важливо

знати і враховувати специфічні особливості різних груп населення, і, перш за все, соціально незахищених, знати і враховувати їх інтереси, потреби, встановлені законом переваги і пільги, знати і враховувати психологічні особливості тієї чи іншої вікової групи.

На підставі аналізу запропонованих визначень можна зробити висновок про те, що на сучасному етапі розвитку соціальної роботи особливої уваги потребують окремі категорії населення. Серед них: літні люди, діти, молодь, особи з девіантною поведінкою, діти-сироти, жінки і т.д.

Отже, соціальна робота з різними групами населення – соціальна підтримка окремих категорій громадян, яка передбачає реалізацію системи гарантованих з боку держави довготривалих або постійних заходів, що забезпечують умови для подолання складної життєвої ситуації [10, 125]. Вони спрямовані на те, щоб люди відчували себе на рівні з іншими громадянами нашого суспільства. Під заходами мається на увазі надання соціальної допомоги і підтримки.

На сучасному етапі розвитку суспільства категорія населення під назвою «жінки» вважається соціально незахищеною і потребує допомоги з боку соціальних працівників. Розглянемо детально, що являє собою власне поняття «жінка».

Поняття «жінка» традиційно визначається в першу чергу завдяки біологічним особливостям. Жінка – це продовжувачка роду, мати, хранителька домашнього вогнища. З іншого боку, це поняття означає передусім соціальну групу, гендерну роль або гендерну ідентичність. Зазвичай жінкам приписують такі якості, як пасивність, залежність, емоційність і дбайливість, але засуджують прояв жінками рішучості і агресивності, служать підтримці існуючих в цих суспільствах гендерних ролей і, зокрема, гендерної нерівності [11, 5].

Слово «жінка» зазвичай означає дорослу людину, а для позначення дитини чи підлітка використовуються слова «дівчинка» і «дівчина». Слово «дівчинка» використовується для позначення дитини, як правило до початку

статевого дозрівання. Слово «дівчина» позначає молоду жінку або жінку, що не вступила у шлюб. У деяких випадках слово «жінка» використовується незалежно від віку, наприклад у виразі «права жінок». Слово «жінка» також може позначати гендерну ідентичність, а не стать людини. Соціальний стан жінки, її роль в суспільстві, має свої історично сформовані особливості в різних культурах. Зазвичай існує перевага в правах чоловіків над жінками. Хоча в наш час суспільне становище жінок значно покращилося, порівняно з минулими століттями, проте в багатьох сферах жінки досі зазнають утисків [12, 12].

Сьогодні невтішною новиною для українського суспільства є те, що значна частина жінок потерпає від проблем, які виникають зокрема у її зовнішньому оточенні, а конкретно у сімейному. Такі жінки потребують впершу чергу соціально-психологічної допомоги. У нашій країні визначено групи жінок, які відносяться до осіб, що перебувають у стані скрутної життєвої ситуації і належать до категорії слабо захищених, а також потребують допомоги: жінки, які мають малолітніх дітей, дітей-інвалідів; знаходяться у стані перед розлучення і після розлучення; перебувають у конфлікті з сім'єю; жінки, які втратили рідних і близьких; випускниці середніх і вищих навчальних закладів, які не мають досвіду роботи; жінки перед пенсійного віку; дружини військовослужбовців, які з-за частих переїздів втрачають кваліфікацію; жінки, з обмеженими можливостями; вагітні жінки, в тому числі неповнолітні; багатодітні матері; дівчатка-підлітки, які опинилися у важкій ситуації; жінки, які зазнали фізичного насильства; самотійно проживають випускниці дитячих будинків та шкіл-інтернатів; самотні жінки з неповних сімей [13, 43].

Таким чином, сучасні жінки на сьогоднішній день опинились у складних умовах виживання. Разом з цим, суспільству потрібно розуміти до яких наслідків призведе їх кризовий стан, як він відобразиться на сімейних відносинах і їх житті в цілому. Все це обумовлює проаналізувати саме поняття кризового стану, а точніше складні життєві обставини.

«Складні життєві обставини – це життєві обставини, що порушують абсолютну життєдіяльність людини, яка серйозно позначається на її добробуті,

безпеці, та з якої вона не завжди здатна вийти самостійно, іншими словами це положення, в якому людина зіштовхується з труднощами реалізації внутрішніх потреб свого життя (мотивів, цінностей, прагнень і т.п.)» [14, 30]. Одні пристосовуються до проблеми, залишаючи все як є, інші за допомогою власних зусиль намагаються владнати проблему діями.

На жаль, на сьогодні саме така незахищена категорія людей, як жінки, найчастіше піддаються проблемам і потрапляють у тяжкі життєві ситуації. Адже саме у жіночої половини населення відбувається невідповідність бажань зі здібностями і можливостями, що перешкоджають досягненню цілей, бо цього може виявитися недостатньо, а це певним чином тягне за собою виникнення негативних емоцій, і причиною розчарувань, які і сигналізують про виникнення важкої ситуації. Безумовно, кількість складних життєвих обставин постійно зростає, а це призводить до порушення діяльності жінки, породжує непорозуміння з оточуючими її людьми, викликає переживання і погані емоції, різні незручності, що несуть за собою негативні наслідки для життєдіяльності жінки в цілому.

У стані складних життєвих обставин жінка не здатна об'єктивно оцінити проблему, зосередити увагу над її вирішенням, досягти кінцевого результату за допомогою зроблених висновків. Жінці, яка знаходиться у стані кризи, набагато важче сконцентрувати свої думки і рішення. Саме тому, для жінок, які опинилися у таких обставинах доцільно було б звернутися за допомогою до спеціалістів, в даному випадку до соціальних робітників та соціальних працівників [15, 47].

«Соціальний робітник – особа, яка надає соціальні послуги та має підготовку, що відповідає вимогам та характеру роботи, що виконується» [8, 48]. Зазвичай соціальні робітники виступають у якості медичних працівників, соціальних педагогів, тобто мають досить широкий спектр обов'язків в певних сферах діяльності.

«Соціальний працівник – професійно підготовлений фахівець, що має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи і надає соціальні послуги»

[8, 49].

Крім того, за соціальною допомогою жінки можуть звернутися до спеціалізованих соціальних служб.

«Спеціалізовані соціальні служби – підприємства, установи та організації незалежно від форм власності і господарювання, які надають соціальні послуги особам, що перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги» [16, 36].

Охарактеризувавши та уточнивши основні поняття дослідження, необхідно здійснити подальший розгляд соціальної роботи в Україні з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах застосовуючи відповідні принципи та методи.

1.2. Технології соціально-педагогічного супроводу жінок, які опинились у складних життєвих обставинах в Україні

Потреба сучасного суспільства в свідомому управлінні соціальними процесами з метою оптимізації їх функціонування виводить на рівень найактуальніших проблем у технологізації, зміст якої зводиться до: розмежування процесу на внутрішні етапи, фази; координації; визначення поетапності дій; визначення алгоритму виконання всіх технологічних операцій; корекції дій залежно від змін у цьому процесі.

Є. Холостова визначає, що існують два аспекти розуміння соціальних технологій. По-перше, їх можна розуміти як засіб застосування науково-теоретичних висновків до рішення практичних завдань. А по-друге, під соціальними технологіями розуміють сукупність прийомів, методів та впливів, що застосовуються для досягнення мети соціального розвитку. Розуміння соціальної роботи (Н. Данакін) як інтегрованого, універсального виду діяльності, спрямованого на задоволення соціально гарантованих та особистісних інтересів і потреб людей, перш за все соціально незахищених

верств населення дозволяє визначати дві форми соціальних технологій:

- 1) соціальні програми, що містять певні засоби та способи діяльності;
- 2) саму діяльність, побудовану відповідно до таких програм. Існує кілька підходів до класифікації соціальних технологій.

Вони базуються як на диференціації об'єктів соціальної роботи, так і на визначенні змісту, способів, методів оптимального функціонування соціуму. Якщо за основу класифікації брати сфери докладання зусиль та масштабність соціальних операцій, то можна визначити такі групи технологій: глобальні, інноваційні, регіональні, інформаційні, історичні, технології соціальної злагоди, технології розв'язання конфліктів, політичні, адміністративно-управлінські, психологічні та психофізичні технології.

У вітчизняній літературі технології соціальної роботи трактуються як сукупність прийомів, методів та впливів, що застосовуються соціальними службами, окремими закладами соціального обслуговування, соціальними працівниками з метою досягнення успіху соціальної роботи та забезпечення ефективності реалізації завдань соціального захисту населення [17, 22].

Технології, що застосовуються в соціальній роботі, виступають переважно у формі знань (наука); знань та умінь (навчання); знань, умінь, досвіду і практики (діяльність). Діяльнісний аспект трактовки соціальних технологій дозволяє визначити наступні їх види: соціальний контроль, соціальну профілактику, терапію, реабілітацію, соціальну допомогу та захист, соціальне страхування, соціальне обслуговування, соціальне опікування та соціальне посередництво.

Є. Холостова трактує соціальні технології як узагальнення набутих і систематизованих знань, досвіду, умінь і практики роботи суб'єктів соціальної діяльності і зазначає, що зміст соціальних технологій стосовно розуміння соціальної роботи (в широкому розумінні цього терміна) має носити випереджальний превентивний характер [16, 36].

Завдання підвищення технологічного рівня соціальної роботи складається з таких аспектів: структурного, функціонального, нормативного, операційного

та інструментального. Структурний аспект технологізації містить поняття керованих та некерованих соціальних ситуації та можливої післядії (результату та наслідку). Функціональний аспект дозволяє визнати такі механізми здійснення соціальних завдань як заборона, настанова, дозвіл, обмеження, орієнтування, спрямування. Нормативний аспект технологізації соціальної роботи означає встановлення закономірностей, принципів та правил. Операційний аспект технологізації означає відокремлення певних процедур та операцій та їх подальшу координацію та синхронізацію.

До основних процедур належать:

1. Інституціоналізація (встановлення норм та еталонів поведінки, розробка та впровадження соціальних статусів, формування системи цінностей та ідеалів).

2. Профілактика (система дій, спрямованих на неприпущення аномальних станів соціальної системи).

3. Контроль (система дій, що забезпечує нормальний стан соціальної системи).

4. Корекція (виправлення припущених помилок, відхилень).
Інструментальний аспект технологізації передбачає усталення всіх наявних засобів та методів здійснення соціального регулювання.

Автори «Довідникового посібника з соціальної роботи» визначають 17 таких способів, а саме: нормативний, традиційно-ритуальний, конвенціональний (неформальні зобов'язання, угоди), компаративний (соціальне порівняння), змагання, цінносний, оціночний, статусний (вплив на статус людини), символічний, психотерапевтичний, соціоекологічний (вплив на життєве середовище), примушуючий, раціональний (переконання), сугестивний (навіювання), стимулюючий, селекційний та ситуаційний [17, 39].

Після визначення аспектів та «інструментовки» настає час координації і синхронізації технологічних операцій, визначення послідовності їх виконання, вибір оптимальних засобів та методів виконання.

Аналіз літератури з проблем соціальної роботи дозволяє нам визначити

такі етапи соціальної технології: теоретичний, який передбачає обґрунтування мети і об'єкта технологічного впливу, виокремлення складових компонентів (елементів); з'ясування соціальних зв'язків між ними; методичний, який пов'язаний з добиранням методів, засобів впливу, обробкою інформації, її аналізом, вибором принципів трансформації результатів аналізу в висновки та рекомендації; процедурний, який пов'язаний з практичною діяльністю по апробації обраної послідовності використання інструментарій» [16, 37].

Структура змісту технологій соціальної роботи визначається наявністю: наукою обґрунтованої програми (проекту), в межах якої розв'язується певна проблема, заданого алгоритму як системи послідовних операцій на шляху досягнення результату, певного стандарту (норматива) діяльності як критерію успішності.

Особливостями технології соціальної роботи є: динамічність (гнучкість), яка проявляється в постійній зміні змісту та форми роботи фахівця з клієнтом; неперервність, що визначається потребою постійної підтримки контакту з клієнтом; циклічність, тобто стереотипне, закономірне повторення етапів, стадій процесу в роботі з клієнтами; дискретність соціальної роботи як технологічного процесу, яка проявляється в нерівномірному ступені впливу на клієнта на різних етапах діяльності.

Соціальні технології – це сукупність способів професійного впливу на соціальний об'єкт з метою його покращання, забезпечення оптимізації функціонування при можливому тиражуванні даної системи впливу.

Специфіка соціального впливу на об'єкт може визначатися рівнем суспільних відношень. Виходячи з цього, Л. Дятченко визначає три групи соціальних технологій: технологія макросистем (макротехнології); мезотехнології – технології рівня міста, населеного пункту; мікротехнології, що розраховані на невеликі людські спільноти. Ряд дослідників характеризує соціальні технології за ступенем їх практичного втілення в організаційний процес.

Так, А. Пригожин серед соціальних технологій визначає: кабінетні –

отримані на основі інформаційно-логічного аналізу; лабораторні – отримані в експериментальних, штучно створених умовах; польові – отримані в реальному соціальному середовищі [18, 66].

Багатоваріантність класифікації соціальних технологій дозволяє нам визначити такі основні види соціальних технологій: правового забезпечення функціонування суспільства; політичні технології адміністративно-владного регулювання; економічного функціонування суспільства, розвитку власності; інформаційного забезпечення засобами масової інформації та комп'ютерної мережі; духовно-культурного розвитку; забезпечення соціального функціонування суспільства. Технології соціальної роботи слід розглядати саме як технології забезпечення соціального функціонування суспільства.

Під соціальною роботою як особливим видом соціального впливу ми розуміємо специфічну діяльність не тільки щодо забезпечення соціальних прав громадян і надання соціальної допомоги, а й діяльність з метою регулювання відношень людини з колективом, державними структурами. Тому визначення соціальних технологій може бути в кожному з компонентів соціальної роботи: в соціальній роботі як науці; соціальній роботі як в циклі навчальних дисциплін і соціальній роботі як виді професійної діяльності [19, 137].

Саме останній напрямок і є сутністю соціально-педагогічної діяльності. Ця група технологій виступає у формі умінь та практичного досвіду в реальній роботі соціального педагога. Можна зробити висновок, що технології соціальнопедагогічної роботи – це сукупність способів, дій, спрямованих на встановлення, збереження чи поліпшення соціального функціонування об'єкта, а також на попередження негативних соціальних процесів [17, 136].

Спираючись на визначення соціальних технологій, ми можемо визначити такі методи соціально-педагогічної роботи:

- 1) організаційно-розпоряджувальний,
- 2) соціально-економічний,
- 3) психологопедагогічний,
- 4) соціологічний,

- 5) комунікативний,
- 6) медикосоціальний,
- 7) етнодемографічний,
- 8) правовий,
- 9) культурологічний.

До основних службових обов'язків соціального педагога, який працює належать: проведення соціально-психолого-педагогічної роботи щодо організації та запровадження нових форм соціальної підтримки жінок та запобігання відмові батьків від своїх новонароджених дітей, здійснення соціального супроводу; вплив на подолання особистих, міжособистісних, внутрішньо сімейних конфліктів, надання необхідної консультативної, психолого-педагогічної допомоги; дотримання педагогічної етики, повага до особистості, захист її від насильства, пропаганда здорового способу життя; проведення групових та індивідуальних занять з метою корекції та реабілітації психоемоційного стану мешканців

Таким чином, можна зазначити, що технологія соціально-педагогічної роботи відображає її найголовнішу складову – прикладний аспект. Врахування технологій, що мають місце в соціально-педагогічній роботі, допомагає помітно збільшити можливості вирішення соціальних проблем дітей і молоді. Зважаючи на інтегрований, універсальний характер соціальнопедагогічної роботи, можна визначити її основні складові: соціально-психологічні, соціально-медичні і безпосередньо соціально-педагогічні технології.

Дослідники соціально-педагогічного підходу до соціальної роботи визначають його як сприяння саморозвитку особистості, реалізації її творчого потенціалу, здібностей, задатків, активізацію зусиль клієнтів (індивідів, груп, спільнот) на вирішення власних проблем [18, 12].

В. Нікітін під соціально-педагогічними технологіями розуміє певну програму дій соціального педагога, його співробітництво з індивідом чи соціальною групою в прогнозованих чи спонтанних умовах. Автор вважає, що для розробки соціально-педагогічних технологій необхідно враховувати такі

обставини як: особистісні якості соціального педагога, індивідуалізацію і персоналізацію соціальних дій. До найбільш повторюваних недоліків соціальнопедагогічних технологій вчений відносить навчальний, моралізаторський та прагматичний їх характер соціальної роботи [18, 66].

В основу реалізації соціально-педагогічних технологій мають бути закладені принципи соціальності та розвитку їх визначення і застосування в роботі є свідченням певного рівня розвитку соціально-педагогічної діяльності.

Будь-яка соціально-педагогічна технологія, що має на меті проектування та впровадження, має бути орієнтована на технологізацію відповідного процесу. При цьому зміст технологізації полягає у: формуванні процесу; наданні йому цільової спрямованості, «векторності»; оптимізації соціально-педагогічної діяльності; забезпеченні сталості соціального процесу; створенні механізмів саморегуляції процесу; забезпеченні сприятливих для реалізації мети умов.

Крім загального підходу до технологізації соціально-педагогічного процесу, не виключається можливість застосування прикладних технологій, а саме: технологій соціально-педагогічної практики, адаптації, корекції, терапії, розв'язання конфліктних ситуацій тощо. Завданням соціально-педагогічних технологій є, перш за все, розробка методів та методик результативного та раціонального цілеспрямованого соціального впливу; застосування технологізації як способу оптимізації соціально-педагогічного результату.

«Методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища» [17, 59-60]. Ефективність будь-якого дослідження суттєво залежить від загальних та конкретно наукових принципів, які складають зміст загальнонаукової та спеціальної методологій. У методологічному знанні особливо важливу роль відіграють принципи дослідницької діяльності, які об'єднують у собі основи теорії та практики.

«Принципи дослідження – це сукупність підходів до об'єкту вивчення, розгляду його у виникненні та розвитку» [16, 239]. Отже, розглянемо основні

принципи, які використовуються в дослідженні соціальної роботи з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах в Україні

1. Принцип об'єктивності є провідним принципом нашого дослідження. Він проявляється у всебічному врахуванні факторів, які породжують те чи інше явище, у знаходженні адекватних дослідницьких підходів та засобів, що дозволяють отримати істинне знання про об'єкт» [18, 399]. Цей принцип передбачає виключення можливості застосування суб'єктивізму, однобічності та упередженості у підборі та оцінці фактів. Наприклад, у нашому дослідженні, дотримання цього принципу стає ефективним тому, що з його допомогою можливо проаналізувати реальний стан соціальної роботи в Україні з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах та сутність соціальної роботи з жінками в цілому.

2. Принцип історизму дає можливість досліджувати розвиток процесів та подій у хронологічній послідовності. Цей принцип в даному випадку ми використовуємо для вивчення історичного досвіду соціальної роботи з жінками, визначення етапів становлення й розвитку соціальної роботи з жінками від моменту виникнення до часу вивчення проблеми. Завдяки використанню історичного принципу досягається поглиблене розуміння суті проблеми і з'являється можливість формулювати більш обґрунтовані рекомендації по соціальній роботі з жінками на різних етапах її становлення» [18, 399].

3. Термінологічний принцип. В основі цього принципу покладено не лише вивчення історії становлення та аналіз термінів і позначуваних ними понять, але й розробка, уточнення, поглиблення понятійного апарату, встановлення підпорядкованості та взаємозв'язку понять, що складають основу дослідження соціальної роботи з жінками, які опинилися у складних життєвих обставинах. Завдяки даному принципу ми змогли упорядкувати терміни і поняття, які присутні у дослідженні, використовуючи під час роботи різноманітні тлумачення, професійні словники, а також довідкову літературу [18, 399].

4. Принцип системності. Сутність його полягає у комплексному

дослідженні складних об'єктів (систем), вивчення яких не обмежується особливостями складових їх елементів, а пов'язане, перш за все, з акцентуванням на характер взаємодії між елементами. В той же час системний принцип – це така форма подання загальнонаукових методологічних досліджень, за допомогою яких соціальна робота сприймається як теорія, технологія, практика, навчальна дисципліна і нова для України професія [19, 201]. В даному дослідженні системний принцип дозволяє побачити соціальну роботу з жінками, як невід'ємну складову соціальної роботи в цілому, як феномен повсякденного життя українського суспільства, будь-якої родини або особистості, як невід'ємний елемент системи соціального забезпечення і соціального обслуговування населення.

5. «Структурно-функціональний принцип – це принцип системного дослідження соціальних явищ і процесів як структурно розчленованої цілісності, у якій кожен елемент структури має певне функціональне призначення» [19, 201]. За допомогою даного принципу ми маємо можливість розглянути спеціалізовані служби в Україні з надання соціального захисту для жінок, як структурні елементи соціальної роботи.

«Методи дослідження – це спосіб отримання достовірних наукових знань, умінь, практичних навичок і даних в різних сферах діяльності» [16, 239]. Під час дослідження соціальної роботи з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах в Україні були використані дві основні групи методів дослідження, а саме загальнонаукові та загальнофілософські.

Під час дослідження була використані такі загально філософські методи:

1. Метод аналізу – метод дослідження, сутність якого полягає у тому, що предмет дослідження розчленовується на складові частини і кожна із цих частин досліджується окремо [20, 480]. Метод дає можливість розглядати явища та процеси діяльності у різноманітних співвідношеннях, виділяти найбільш суттєві ознаки, властивості, зв'язки. При використанні даного методу у соціальній роботі з жінками, можливо вичленити окремо її цілі, зміст, зовнішні умови, технологію, організацію, систему взаємовідносин між

суб'єктами та ін.

2. Метод синтезу – метод дослідження є протилежним до аналізу і він дозволяє здійснювати об'єднання елементів (частин) об'єкта, який був розчленований у процесі аналізу, встановлюючи зв'язки між частинами і даючи можливість пізнати об'єкт дослідження як єдине ціле [20, 481]. Методи аналізу та синтезу взаємопов'язані, і використовуються, як правило, одночасно. Адже після виконання аналітичної роботи, виникає потреба у створенні загальної системи. Саме, використовуючи метод синтезу, ми маємо можливість відтворити особливості соціальної роботи з жінками, як систему зв'язків, взаємодій з акцентуванням уваги на найбільш суттєві компоненти.

3. Метод індукції – це метод пізнання, за яким виводяться загальні принципи та закономірності, тобто при використанні цього методу логіка мислення розвивається від конкретного до загального [20, 483]. Вивчаючи ці факти, ми встановлюємо явища, які мають повторювальний характер і на цій підставі вибудовуємо індуктивний умовивід.

4. Метод дедукції – це метод пізнання, який полягає в одержанні часткових висновків на основі знання якихось загальних положень [20, 482]. Дедукція відрізняється від індукції прямопротилежним рухом думки. Метод дедукції ґрунтується на загальному судженні. Взаємозв'язок дедуктивного та індуктивного прийомів органічно пов'язані. З їх допомогою ми можемо якісно проаналізувати соціальну роботу та технології роботи з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах.

5. Абстрагування – метод заснований на уявному відволіканні від несуттєвих властивостей досліджуваного об'єкта і вивченні надалі найбільш важливих його сторін на заздалегідь складеній моделі [20, 483]. Метод надає можливість визначити гіпотезу даного дослідження.

6. Узагальнення – метод наукового пізнання, за допомогою якого фіксуються загальні ознаки та властивості певного об'єкту та здійснюється перехід від одиничного до особливого та загального, від менш загального до більш загального [20, 485]. Таким чином, це можливість зробити висновок,

відобразити основні результати в загальному положенні, надати узагальненого значення в дослідженні.

Серед загальнонаукових методів дослідження ми використали:

1. Порівняльний метод використовується для зіставлення більше двох досліджуваних об'єктів з метою виявлення в них схожих та відмінних характеристик. За допомогою даного методу ми порівняли досвід надання соціальної роботи з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах у зарубіжних країнах і в Україні.

2. Порівняльно-правовий метод – базовий метод методології, що являє собою сукупність способів дослідження, яка застосовується для вивчення загальних та особливих ознак правових явищ і встановлення закономірностей їх розвитку [21, 489]. Характеристика цього способу отримання інформації включає не тільки теоретичну, але й практичну важливість. Порівняльно-правовий метод є одним із важливих засобів вивчення правових явищ. Завдяки його застосуванню стає можливим виявити загальне, особливе та конкретне в правових системах сучасності. За допомогою даного методу ми дослідили інформацію щодо соціального захисту жінок, рівень їх правової обізнаності, кількість соціальних допомог, інших соціальних виплат та змогли порівняти їх порівняно з минулими роками.

3. Статистичний метод – це сукупність прийомів і засобів, що використовуються для збирання, обробки та аналізу інформації. Завдяки цьому методу можна проаналізувати статистичні дані щодо жінок, які зазнають проблеми у житті, наражаються на будь-яку небезпеку, загальне число яких потребує соціальної допомоги [22, 58].

Використання даних методів та принципів допомагає уникнути суб'єктивності та неточності при проведенні дослідження, орієнтує на всебічний аналіз досліджуваного об'єкту. Керуючись зазначеними методами та принципами ми досліджуємо об'єкт, враховуючи специфіку його історичного розвитку та прогресу задля його подальшого розгляду на теоретичному рівні.

Отже, усвідомлення суспільством існуючих проблем жінок відбулося

зовсім недавно, але джерельна база соціальної роботи з жінками в нашій країні зуміла накопитися за короткий час.

Становище жінки, яка опинилась у складних життєвих обставинах є надзвичайно актуальним явищем в Україні, тому детальний розгляд конкретних понять дослідження допоміг виявити «соціальний портрет» жінки, яка потребує соціальної допомоги.

Принципи і методи дослідження соціальної роботи з жінками, слід розглядати в тісному зв'язку відповідно до вказаних цілей та завдань. Мета зазначає способи їх досягнення, а принципи дають змогу з багатьох методів обрати найефективніші у цих умовах. Застосування такого взаємозв'язку між ними – методологічна основа соціальної роботи.

Останнім часом в українському суспільстві спостерігається усвідомлення та визнання актуальності жіночих прав та проблем, разом з цим відбувається забезпечення жінок соціальною допомогою і соціальним захистом. Враховуючи останні зміни, жінки все одно відносяться до вразливої і незахищеної категорії населення, яка потребує, спрямованих дій для поліпшення їх становища.

Для розв'язання актуальних проблем українських жінок використовуються новий, дієвий інструмент для реалізації соціальної роботи – технології соціальної роботи. Вони можуть розглядатися як певний вид соціальних інвестицій, що за умов їх ефективного використання мають сприяти розвитку як окремої жінки, так і даної категорії в цілому [37, 98]. У зв'язку з тим, що вирішення соціальних проблем жінок відноситься до пріоритетних напрямів державної політики України, то в процесі соціальної роботи повинні застосовуватися різнобічні заходи спрямовані на полегшення пристосування жінки до суспільних норм, допомогу у саморозвитку, реалізування поставлених цілей, реабілітування життєвих сил, забезпечення їм гідне існування і самоутвердження серед чоловіків.

«Технології соціальної роботи з жінками – це система правових політичних, економічних, соціальних заходів та дій, які спрямовані на жінок як соціально-демографічну групу у суспільстві» [38, 115]. Розглянемо основні

технології соціальної роботи з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах:

1. Індивідуальне консультування – це технологія соціальної роботи, яка полягає в дослідженні проблеми жінки, знаходженні разом з нею позитивних шляхів її вирішення, наданні порад і рекомендацій щодо наявності для цього соціальних ресурсів [39, 32]. Зазвичай проведення індивідуальних консультацій відбувається із залученням психолога, юриста, соціального працівника, лікарів (нарколога, інфекціоніста, дерматовенеролога).

2. Соціальна терапія – це технологія соціальної роботи, яка застосовується на особистісному й сімейному рівнях з метою соціальної адаптації і реабілітації жінки та вирішення конфліктних ситуацій у контексті середовища, що її оточує [39, 33].

3. Смыслова саморегуляція – це технологія соціальної роботи, яка полягає у перебудові ставлення жінки до проблеми в контексті її осмислення з точки зору актуальних цінностей і смислів, може здійснюватися шляхом аналізу власного життя, осмислення власного життєвого сценарію, усвідомлення нових життєвих смислів [39, 34].

4. Соціальний розвиток – це технологія соціальної роботи, що забезпечує інформування жінок, навчання їх прогресивним особистісним умінням, самозайнятості й самозабезпечення [39, 35].

5. Соціально-правове консультування – це технологія соціальної роботи, яка застосовується для розв'язання ключових проблем жінки, правова допомога у сприянні захисту прав жінки у випадку сімейних конфліктів або майнових суперечок, отримання пільг, грошової та матеріальної допомоги, пенсій тощо [39, 36].

Технології соціальної роботи з безробітними жінками ґрунтуються на основах соціально-психологічної підтримки жінки в момент настання для неї безробіття. Разом з тим, безробітній жінці надається допомога у пошуку нового місця роботи у вигляді інформаційного та організаційного забезпечення. В цілому, такий вид допомоги надається соціальними установами, зокрема

службою зайнятості. Спільні зусилля соціальних працівників сприяють самопомозі та самозайнятості жінок у вигляді створення центрів трудотерапії, в яких жінки займаються трудовою діяльністю, а вироблена ними продукція надходить до точок продаж, а вирученими коштами жінки можуть користуватися для поліпшення своєї життєдіяльності [40, 6].

Технології соціальної роботи з бездомними жінками полягають у тимчасовому облаштуванні жінок, що потрапили у важку життєву ситуацію установи стаціонарного типу для можливості подальшого перебування в них. Зазвичай, клієнтами таких установ являються жінки, які потерпають від сімейної жорстокості, і мають бажання захиститися від кривдника. Соціальні працівники забезпечують їх всіма умовами для нормальної життєдіяльності: надають психологічну підтримку, допомагають захистити свої права, сприяють пошуку місця роботи. Особливою категорією клієнтів даного закладу вважаються неповнолітні вагітні дівчата, які вимушені покинути власну домівку, і припинити навчання у школі. В такому випадку їм надається екстрена соціальна допомога – це разове, одиничне сприяння індивіду або сім'ї, що зазнають труднощі, шляхом видачі грошей, продуктів або речей [41, 4].

Технології соціальної роботи з самотніми матерями полягають у різносторонній підтримці неповних сімей, зокрема, в отриманні ними адресної соціальної допомоги у вигляді видачі грошей, продуктів, речей. Даний вид допомоги зазвичай надається не одноразово, а регулярно. Впершу чергу його можуть отримати представники соціально неблагополучних та малозабезпечених сімей [42, 275].

Технології соціальної роботи з жінками, які постраждали від домашньої жорстокості поєднують у собі діяльність працівників органів охорони порядку та закладів соціального обслуговування. Поліція припиняє насильницькі дії, а представники соціального обслуговування забезпечують реабілітаційну, психологічну та інші види підтримки жертвам [43, 74].

Технології соціальної роботи з молодими матерями надаються у вигляді різносторонньої допомоги. Установи стаціонарного типу забезпечують жінок

медичною, соціальною реабілітацією, консультацією у вигляді інформації, торкаючись теми існуючих методів контрацепції і рекомендуючи найбільш придатні з них. Так як, основну групу клієнтів серед молодих матерів становлять дівчата-підлітки, то їм надається діагностична допомога, в яку входить сексуальне виховання, конкретизується інформація щодо відносин між чоловіком і жінкою, а також безкоштовна можливість звертатися до закладів медичного та соціального типу за різними видами допомог та захисту [44, 36].

Технології соціальної роботи з жінками, які потерпіли насильство в сім'ї зазвичай здійснюють Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Основне їх завдання полягає у наданні соціальної реабілітації жінкам та їх членам сім'ї, з метою відновлення їх психічного, морального, душевного та фізичного стану, досягнення ними адекватної самооцінки, приведення доладу їх соціальних функцій, застосовуючи індивідуальну чи колективну консультацію [45, 192].

Технології соціальної роботи з ВІЛ-інфікованими жінками ґрунтуються на створенні груп взаємодопомоги. Керують цими групами самі учасниці. Під час роботи груп взаємодопомоги жінки мають унікальну можливість поділитися своїми власними почуттями під час протікання хвороби, і накопиченим досвідом по боротьбі з нею, відчуті співпереживання і взаємну підтримку інших учасниць, і власними зусиллями розробити способи подолання труднощів. Під час роботи груп взаємодопомоги своїми знаннями діляться спеціалісти різних сфер: лікарі, юристи, психологи та інші [46, 19].

Перераховані технології соціальної роботи в Україні з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах покликані забезпечити добробут і гідне життя жінок. Натомість звернемося до аналізу спеціалізованих служб, які використовують у своїй діяльності технології соціальної роботи з жінками, та порівняємо їх з рівнем надання у інших країнах світу.

1.3. Правове регулювання системи соціального захисту жінок в Україні, які опинились у складних життєвих обставинах

У сучасних соціальних умовах, які реально існують в українському суспільстві спостерігається стрімке збільшення числа жінок, які опинились у складних життєвих обставинах. Невпинно зростає кількість жінок, які переживають серйозні проблеми моральної і фізичної незахищеності, в деяких випадках навіть піддаються дискримінації. Зазначений перелік соціальних проблем, визначає основні категорії жінок, як об'єктів соціального захисту та соціальної роботи, що потребують допомоги: самотні матері; жінки сфери секс-бізнесу; безробітні жінки; жінки, які підверглися насильству; жінки-інваліди; бездомні жінки, жінки-жертви різних форм дискримінації; жінки, які постраждали від жорстокості. Саме тому постає необхідність гарантування державою захисту прав жінок в Україні [23, 294].

Сучасна українська нормативно-правова база в галузі прав жінок цілеспрямовано поповнюється, і частково використовує досвід міжнародного права, що визначає основні організаційні та правові засади щодо підтримки даної верстви населення. Передусім слід зазначити, що в Україні розроблено низку законів, які регулюють права жінок відповідно до норм міжнародного права. «Україна, як член ООН з 1945 р., приєдналась до таких важливих документів з прав жінок, як Загальна декларація прав людини (1948), Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок (1979), які заборонили дискримінацію за ознакою статі, а також до Конвенції ООН з прав жінок (1952), Конвенції про громадянство одружених жінок (1957), Конвенції та рекомендації про згоду на шлюб і вступ до шлюбу, реєстрацію шлюбів (1962), Європейська декларація про рівність чоловіків та жінок (1988 р.); Декларація про викорінення насилля щодо жінок (1993 р.); Пекінська Платформа Дій та Пекінська декларація (1995 р.); Декларація Тисячоліття ООН (2000 р.); Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашнього насильства та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція,

2011); протоколи та рекомендації поважних міжнародних організацій» [23, 296].

В українському суспільстві нині існують всі умови для належного захисту прав жінок, які опинились у складних життєвих обставинах. Зокрема, гарантом захисту прав жінок є саме Конституція України [24, 28]. «Згідно з Конституцією України (розділ II), установлені основні соціальні права, які є певними можливостями людини користуватися соціальними благами у сфері матеріального виробництва, трудової діяльності, освіти, здоров'я, відпочинку, а держава повинна виступати гарантом в захисті всіх вище названих благ. До соціальних прав жінок, які потребують гарантування та захисту з боку держави, потрібно віднести права жінок пов'язані з материнством та право на медичну допомогу і охорону здоров'я. Право на медичну допомогу, на охорону здоров'я закріплені в Конституції та інших законодавчих актах держави, забезпечуються відповідними матеріальними й організаційними засобами. Контроль за здійсненням конституційних положень і захист саме цих конституційних положень і зазначених соціальних прав входить до компетенції державних органів всіх рівнів». Законодавчий захист жінок відображається у статтях Конституції України, зокрема у ст. 3, ст. 24, ст. 28, ст. 29, ст. 51, ст. 55 [24, 28].

«Основний правовий документ, що визначає організаційні та правові засади надання соціальних послуг для жінок є Закон України «Про соціальні послуги», де під поняттям «соціальні послуги» розуміють комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремих індивідів чи соціальні групи, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя. Згідно з цим законом соціальні послуги жінкам можуть надаватися як за плату, так і безоплатно у двох формах: 1) матеріальна допомога, що має вигляд грошової або натуральної допомоги та 2) соціальне обслуговування або самі соціальні послуги» [25, 6].

Окрім того, в Україні було прийнято такі закони, спрямовані на захист

прав жінок та материнства, як «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (розділ V) у якому визначається порядок соціальної допомоги на дітей самотніми матерями [26, 9]; «Про зайнятість населення» у якому закладено низку норм, що сприятимуть зростанню рівня зайнятості жінок, забезпеченню їх соціального захисту [27, 87]; «Про попередження насильства у сім'ї», який визначив правові та організаційні засади попередження насильства в сім'ї, органи та установи, які є відповідальними за проведення заходів по попередженню сімейного насильства [28, 70]; «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» Закон був прийнятий з врахуванням вимог та рекомендацій ООН, ради Європи, інших міжнародних організацій. Метою закону є досягнення паритетного положення жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя шляхом правового забезпечення рівних прав і можливостей статей, ліквідації гендерної дискримінації і введення спеціальних тимчасових заходів, направлених на усунення дисбалансу між можливостями жінок та чоловіків у реалізації рівних прав, наданих Конституцією і законами України [29, 85]. Постановою Кабінету Міністрів України був затверджений Порядок розгляду заяв і повідомлень про вчинення насильства в сім'ї чи реальної загрози його вчинення. Враховуючи те, що більшість потерпілих від сімейного насильства складають жінки та діти, цю Постанову можна вважати важливим кроком у захисті прав жінок і створенню безпечних умов для їх життя [30, 14].

Жінки в Україні є найвразливішою категорією населення, зазвичай вони частіше піддаються кризовому становищу у багатьох сферах суспільного життя. Відповідно постає необхідність звернутися до законодавства, яке забезпечує правове регулювання різної сфери суспільних відносин жінок.

Типовим прикладом такого законодавства є Сімейний кодекс, який регулює загальні питання материнства, сім'ї, шлюбу та майнові гарантії дітей і жінок. Про це зокрема у ст. 7, ст. 18, ст. 21, ст. 49, ст. 121 [31, 25].

На законодавчому рівні вирішена одна із самих розповсюджених жіночих проблем – насильство. «Поняття «жорстокість» або «насильство проти жінок» включає в себе будь-який вияв насильства, заснований на ознаках статі, або

загрозу такого насильства, агресію, фізичне, сексуальне, психологічне страждання, заподіяне по відношенню до жінки, свавільне позбавлення чи обмеження свободи в суспільному та приватному житті.» [32, 76]

У зв'язку зі зростанням кількості випадків насильства в Україні на сьогоднішній час, доцільно використовувати конкретні статті Кримінального кодексу, спрямовані на попередження й ліквідацію даного негативного явища, які передбачають кримінальну відповідальність: «за примушування жінки до вчинення аборт, якщо внаслідок цього аборт був проведений (ст. 110); за образу, тобто умисне приниження честі і гідності особи, виражене в непристойній формі (ст. 126); за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, та за вчинення розпутних дій щодо особи, яка не досягла 16 років (статті 120, 121); за торгівлю жінками та за примушення до зайняття проституцією (ст. 141, 149); за утримання домів розпусти та звідництво (ст. 210); на захист статевої свободи жінки (ст. 119, 123, 208)» [33, 254].

Для підвищення працездатності жіночої половини населення, у трудовому законодавстві України враховуються фізіологічні особливості жіночого організму та інтереси охорони материнства і дитинства, і встановлюються спеціальні норми, що стосуються охорони праці та здоров'я жінок. Правовий захист жінок за Кодексом законів про працю полягає в тому, що: «забороняється застосування праці жінок на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці (ст. 174); обмеження праці жінок на роботах у нічний час (ст. 175); жінки, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів, не можуть залучатись до надурочних робіт або направлятись у відрядження без їх згоди (ст. 177); жінкам надається оплачувана відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю 70 календарних днів до пологів і 56 календарних днів після пологів (ст. 179)» [34, 144].

Однією із пріоритетних проблем для жінок пенсійного віку залишається питання про нарахування заробленої пенсії. Державне пенсійне страхування – вид пенсії, на який мають право особи (і чоловіки, і жінки), які досягли 60-

річного віку при наявності страхового стажу не менше 15 років [35].

Оснoву страхового законодавства України складають Цивільний Кодекс України. Відповідно до ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» ст. 26 в 2018 році при наявності відповідного страхового стажу на пенсію можуть вийти жінки, яким виповнилося 58,5 років. Також, з 2018 року вийти на пенсію при досягненні пенсійного віку можуть лише ті жінки, хто працював і сплачував внески 25 і більше років. Але в перебігу наступних 10 років через збільшення вимог до страхового стажу жінки щороку будуть виходити на пенсію за новими правилами [36].

Стосовно соціальних прав жінок слід зазначити, що загалом розуміння соціальних прав у Конституції України пов'язане з концепцією соціальної держави. Наприклад, М. Кобець визначає соціальне право через систему правових норм, за допомогою яких здійснюється правове регулювання соціального захисту людей та гарантування їх прав [17, 88]. Більш детально соціальне право розглядає відомий учений Х. Цахер. На його думку, це право: 1) служить забезпеченню людської гідності кожного не лише перед загрозою інституціонально-бюрократичного вторгнення, але й у повсякденній боротьбі за гідні людини умови життя; 2) повинно бути гарантом рівності громадян у державі, а забезпечення рівності неможливе без ідеї благоденства; 3) у правовому аспекті означає задоволення потреб і розвиток здібностей кожної людини за умови, що цей вільний розвиток індивіда буде гармонійно поєднуватися зі свободою інших осіб [28, 39]. Згідно з Конституцією України (розділ II), установлені основні соціальні права, які є певними можливостями людини користуватися соціальними благами у сфері матеріального виробництва, трудової діяльності, освіти, здоров'я, відпочинку, а держава повинна виступати гарантом в захисті всіх вище названих благ. На нашу думку, до соціальних прав жінок які потребують гарантування та захисту з боку держави, потрібно віднести права жінок, пов'язані з материнством та право на медичну допомогу і охорону здоров'я, дослідження яких і є метою статті.

Величезним резервом поліпшення становища жінок, які опинились у

складних життєвих обставинах в суспільстві України є забезпечення їх правового захисту. Проаналізувавши законодавчий рівень соціального захисту прав жінок, необхідно дослідити його на теоретичному рівні, розглянувши основні технології соціальної роботи з ними.

1.4. Порівняльний аналіз діяльності спеціалізованих соціальних служб по роботі з жінками в Україні, які опинились у складних життєвих обставинах та в інших країнах світу

Спираючись на статистичний досвід зарубіжних дослідників можна сказати, що більшість клієнтів соціальних служб, які звернулися за допомогою – це жінки, так як вони становлять 2/3 частини від загальної кількості клієнтів [47, 3]. Пов'язано це зі специфічністю емоційного настрою жінок, у співчутті, у потребі більшої кількості спілкування. При наявності складнощів у житті, які вони не в змозі вирішити самотійно, жінки частіше звертаються за допомогою до фахівців, включаючи фахівців соціальної роботи. В цілому, сукупність перерахованих чинників дозволяє віднести жіночу половину населення до переважаючих клієнтів соціальних служб.

Різносторонність жіночих проблем оптимізують необхідність в різних спеціалізованих службах, програмах, котрі мають відповідне науково-методичне, кадрове забезпечення, принципи організації, як на рівні держави і суспільства, так приватні. Під час набуття Україною статусу незалежності, почали з'являтися перші соціальні служби для жінок, пізніше більш різноманітними стають їх моделі, разом з використанням ініціатив державних організацій і набуття досвіду міжнародного співробітництва. Однак, незважаючи на існування в Україні цілої мережі установ, організацій, служб, які надають комплекс послуг жінкам, які опинились у складних життєвих обставинах, соціальна робота з цією категорією населення потребує подальшого вдосконалення і врахування досвіду різних країнах світу [48, 58].

Зважаючи на те, що досвід інших країн світу по організації соціальної роботи з жінками переважає Україну за часом, багатший за своїми внутрішніми досягненнями, теоретичними напрацюваннями та практичними здобутками, звернемося до його аналізу. Таким чином, до основних спеціалізованих служб для жінок, які опинились у складних життєвих обставинах відносяться:

1. «Будинки для жінок» досить розповсюджені служби, які існують у структурах багатьох зарубіжних країнах, наприклад Австрія, Велика Британія, Німеччина, Швеція, Франція, США та ін. Рівень їхнього функціонування зводиться до стандартного функціонування звичайної соціальної служби, тобто відповідно до законодавчих документів, в яких затверджені правила користування, фінансове і кадрове забезпечення. Особливістю таких будинків вважається набуття ними спеціалізованого статусу, який надає можливість звертатися жінкам за допомогою в залежності від характеру їх проблем, наприклад отримання допомоги молодій матері чи здійснення соціальної реабілітації жінок, які постраждали від будь-якого виду сексуального насильства тощо. Зазвичай притулки надають підтримку у вигляді психологічної консультації, для вирішення існуючої проблеми, пов'язаної із подіями, що відбулися [49, 20].

2. Служба телефонного зв'язку «Жінки – насильство – інформація» є найбільш розповсюдженим варіантом служби соціальної допомоги жертвам насильства, до якої в будь-яку хвилину може звернутися кожна жінка, в основному працюють у Франції, США. Привілеями даної служби є можливість їх існування як на регіональному, так і міському рівнях. Як правило, працюють вони за цілодобовим графіком, і оснащені відповідними технічними засобами, що дають можливість у короткий час швидко прийняти подальші заходи для допомоги жінці. Під час виклику служби, в першу чергу співробітники інформують поліцію про нападіння на жінку, а потім вирішують якої подальшої допомоги вона потребує, надання житла у притулку, лікарської консультації, адвоката чи юриста або іншого фахівця [50, 271].

3. Центри інформації для жінок. У європейських країнах Центри

підтримуються на національному та міжнародному рівнях. Наприклад, у Франції основним завданням такого Центру вважається забезпечення жінок інформацією щодо їх прав в таких галузях, як сімейне право, отримання соціальної допомоги, надання права на працю, і все це на безоплатній основі. Можливості Центру, зазвичай, залежать від рівня його спеціалізації, від можливостей регіону, ступеня актуальності проблеми, і від зацікавленості ініціатора даної служби. Інформаційні Центри поділяються на два види: спеціалізовані, які направлені на вирішення конкретної проблеми, та комплексні, що займаються вирішенням будь-яких жіночих питань незалежно від багатьох аспектів [51, 218].

4. Багатопрофільні жіночі центри, що працюють в основному на оптимальному забезпеченні комплексних послуг для клієнток, розташовані майже у кожній країні. Їх відмінність від інших спеціалізованих служб та центрів полягає у напрямі послуг, які вони надають, кількості клієнток, і способу фінансування. Наприклад, у США з 1979 року працює центр під назвою «Жіночий будинок». У ньому проводяться тренінги, семінари, існують навіть гуртки за інтересами, також фахівці влаштовують консультації, забезпечують сервісними послугами. З медичної сторони, Центр включає в свої обов'язки надання консультативних послуг психотерапевта, психолога, сексолога, соціальних працівників, волонтерів. Ще однією перевагою, є те що Центр працює цілодобово, і має «телефон довіри», також існує група самопомоги, яка створена для підтримки жінок алко та наркозалежних. Жінки-клієнтки можуть залучитися фінансовою допомогою, якщо мають бажання відкрити власну справу, для реалізації якої створено Фонд отримання коштів [52, 74].

Ще однією розповсюдженою проблемою як в Україні, так і в інших країнах світу вважаються неповні сім'ї, кількість яких в розвинених країнах невинно зростає. Більшість із таких сімей складаються із дітей, які проживають з матір'ю. В залежності від статусу країни характер, форми і обсяг надання матеріальної та соціальної допомоги можуть відрізнятись між собою.

Якщо зважати на існуючий досвід, можна сказати, що стандартизоване надання соціальної допомоги неповним сім'ям у вигляді отримання прожиткового мінімуму, надання безкоштовного медичного обслуговування дещо оптимізувалося, і зараз актуальною стратегією соціальних служб являється поєднання материнських і професійних ролей, яке, до речі, досить поширене у Швеції. У цій країні введені новітні технології по здобуттю освіти, кваліфікації, отриманню відповідної професії для самотніх матерів із неповнолітніми дітьми [53, 15].

Зарубіжний досвід надання соціальної допомоги вражає своєю різноманітністю. У Німеччині існують спеціальні відділення для жінок по лікуванню алкогольної та наркотичної залежності; кризові центри, призначенням яких є лікування жінок, що підверглися спробам суїциду або знаходяться під загрозою самогубства. У Великій Британії розроблені спеціальні програми для жінок, які постраждали від торгівлі людьми та проституції. В цілому, представлені моделі інших країн світу дають позитивне уявлення про систему соціальних служб для жінок, які опинились у складній життєвій ситуації, і поки що залишаються перспективними для практики соціальної роботи в Україні [54, 119].

Численні дослідження науковців у сфері гендерної проблематики призвели до активного пошуку соціальних проблем жінок і розробки оптимальних рекомендацій щодо їх вирішення. Поступово зростає успішність неурядових організацій в Україні. Першим із таких став Київський міський центр по роботі з жінками, який був створений у вигляді багатoproфільного жіночого центру. Незабаром розпочали свою роботу притулки для жінок у Чернігівській області та у Харкові регіональний центр охорони материнства і дитинства. Згодом на його базі почав функціонувати реабілітаційно-кризовий центр для дівчат-підлітків і жінок, котрі опинилися в надзвичайній ситуації. Впершу чергу у ньому надаються лікувально-реабілітаційні послуги та консультативні.

«З ініціативи розвитку та підтримки Міжнародної організації «Довіра-

МЕТ» при Сумському обласному центрі соціальних служб для молоді почав працювати міський кризовий центр для жінок. Ідею створення та розвитку притулків для жінок, які постраждали від насильства підтримали у Львівській та Черкаській областях. У семи містах України (Львові, Донецьку, Херсоні, Дніпропетровську, Житомирі, Рівному, Чернівцях) розпочали діяльність центри «Жінка для жінки», підтримку яких забезпечили неурядові організації» [55, 96]. Центри забезпечують різноманітною соціальною допомогою жінок, які перебувають у кризовому стані за рахунок роботи неурядових організацій, що співпрацюють з правоохоронними органами, медичними та освітніми. Досить поширеним явищем в боротьбі з яким виступають данні центри являються проявлення різних форм насильства, та їх запобігання, сексуальне рабство та торгівля жінками. У таких областях, як Львівська, Житомирська, Херсонська та Одеська сприяння профілактиці насильства відбувається за рахунок створення коаліцій «Сім'я без насильства» [56, 243].

Україна набуває досвіду щодо створення та реалізації комплексних програм для жінок, одними з таких є програма «Сім'я», де молодих матерів готують до створення власної сім'ї, «Довіра» що забезпечує попередження будь-яких проявів насильства. Перевагою таких програм вважається їх діяльність на психо-консультативній, діагностичній та медичній основі. Проект «Народитися жінкою – виклик життю» по створенню центрів підтримки неповнолітніх матерів у Херсоні, Київській обл. та Харківській обл. було організовано неурядовою молодіжною жіночою організацією, лідерами якої стали учениці гімназії для жінок. Проект передбачає надання допомоги конкретній категорії жінок, які перебувають у кризовому стані і залишилися наодинці зі своїми проблемами. Проект було визнано і підтримано керівництвом місцевої влади у вигляді матеріальної допомоги на подальший його розвиток [57, 67].

Цінний внесок в усвідомлення важливості й просування в Україні гендерної рівноправності робить Програма рівних можливостей ООН. За її ініціативою відбулися чисельні, національні, регіональні конференції, круглі

столи, велика кількість семінарів-тренінгів для розгляду проблем жінок, які опинились у складних життєвих обставинах. Задля заохочення учнівської та студентської молоді у рамках даної програми видано інформаційні та методичні матеріали, серед яких окреме місце займає програма курсу «Основи гендерної теорії». На даний момент в деяких містах України (Луганськ, Ужгород, Херсон, Вінниця) розпочалася діяльність гендерних центрів. В цілому, набирають широкого поширення національні, регіональні конференції, публікації з обговорення питань соціальної роботи з жінками [58, 11-12].

У розвинутих країнах створено цілісну мережу закладів соціального обслуговування жінок, які опинились у складних життєвих обставинах, спрямовану на реалізацію принципів ООН і забезпеченням їм гідного місця в суспільстві. В нашій державі система соціального захисту жінок є фрагментарною. Цей напрям діяльності ми спробувати відтворити на прикладі Центру соціальних служб для сім'ї дітей та молоді та удосконалити його з урахуванням українських реалій та особливостей сучасного життя і нашому подальшому дослідженні.

Таким чином, незважаючи на соціально-економічні труднощі, дефіцит державного бюджету, брак підготовлених кадрів, законодавча база соціального захисту жінок знаходиться на досить високому рівні, і базується на принципах утвердження гендерної рівності, створення рівних можливостей для жінок і чоловіків.

Оскільки соціальні проблеми жінок асоційовані з проблемами їх сім'ї, дітей, тісно переплетені з соціальними проблемами інших соціально-демографічних категорій населення, всього суспільства в цілому, вони не можуть бути вирішені у відриві від них. Тому для їх розв'язання існують технології соціальної роботи з жінками, які врешті-решт допомагають уникнути появи нових складних життєвих обставин.

Соціальна робота з жінками в Україні лише стає напрямом соціальної роботи, в той час як за кордоном уже реалізують численні програми, спрямовані на підтримку добробуту й стану здоров'я жінок, які опинились у

складних життєвих обставинах, для чого створюють низку відповідних закладів, розташованих у громаді, за місцем проживання клієнта, якому надають право вибору форми обслуговування.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВІДУ ЖІНОК, ЯКІ ОПИНИЛИСЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ В ЦЕНТРИ СЛУЖБ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

2.1 Діагностика рівня обізнаності жінок щодо проблеми насильства

У науково-педагогічній і психологічній літературі існує кілька підходів до визначення сутності і змісту поняття «діагностика» [17, 123]. Відповідно до мети, цілей, змісту і методів, що застосовуються, діагностика, а отже і діагноз, може бути психологічною, медичною, соціальною, педагогічною і, відповідно – соціально-педагогічною.

Діагноз визначається як результат застосування діагностичних процедур і методів. Він містить в собі підсумки, результати проведеної діагностичної роботи. Останнім часом з'явилося багато робіт у яких застосовується поняття «технологія», і в яких діагноз є одним з найважливіших елементів. Розглядаючи методи психологічної практики передусім маємо відзначити, що метод тут – це сукупність певних прийомів, дій, методик, що застосовуються у конкретних життєвих умовах та у конкретній ситуації надання психологічної допомоги особистості. Специфіка методу тут полягає у застосуванні певних усталених дій і процедур до конкретних умов практичної діяльності. Метод застосовується, у першу чергу, для реалізації окремих дій (операцій) для здобуття відповідної інформації або внесення певних змін у соціальну взаємодію чи особистість конкретної людини [19, 12].

Перехід від традиційних методів і методик до гнучких технологій у соціальній сфері визначає, на наш погляд, найближчі перспективи розвитку не тільки суспільних наук, а й суспільної практики. Проектно-технологічна методологія вже довела свої переваги в процесі соціальної і психологічної допомоги та реабілітації, зокрема – постраждалим від військових дій [22, 54].

Для кращого розуміння сутності різних видів соціально-педагогічної діагностики наведемо кілька відомих визначень і підходів до тлумачення цього поняття.

За Л. Бурлачуком психодіагностика – це галузь психологічної науки, що розробляє теорію, принципи та інструменти оцінки і вимірювання індивідуально-психологічних рис і якостей особистості, а також змінних соціального оточення, в якому здійснюється життєдіяльність особистості [17, 154].

Соціально-педагогічна діагностика – це спеціально організований процес отримання інформації про вплив на особистість і соціум різних факторів з метою виявлення причин відхилень в індивідуально-психологічних якостях особистості, соціально-педагогічної занедбаності чи неблагополуччя і на основі узагальнених даних встановлення соціального діагнозу та проектування соціально-педагогічної діяльності.

Перехід від традиційних методів і методик до гнучких технологій у соціальній сфері визначає, на наш погляд, найближчі перспективи розвитку не тільки суспільних наук, а й суспільної практики. Проектно-технологічна методологія вже довела свої переваги в процесі соціальної і психологічної допомоги та реабілітації, зокрема – постраждалим від військових дій [22, 68].

Для кращого розуміння сутності різних видів соціально-педагогічної діагностики наведемо кілька відомих визначень і підходів до тлумачення цього поняття. За Л. Бурлачуком психодіагностика – це галузь психологічної науки, що розробляє теорію, принципи та інструменти оцінки і вимірювання індивідуально-психологічних рис і якостей особистості, а також змінних соціального оточення, в якому здійснюється життєдіяльність особистості [17, 157].

Соціально-педагогічна діагностика – це спеціально організований процес отримання інформації про вплив на особистість і соціум різних факторів з метою виявлення причин відхилень в індивідуально-психологічних якостях особистості, соціально-педагогічної занедбаності чи неблагополуччя і на основі

узагальнених даних встановлення соціального діагнозу та проектування соціально-педагогічної діяльності.

Діагностика в соціально-педагогічній діяльності поділяється на: 1) етимологічну діагностику – збір даних про соціально-психологічний характер виховного мікросоціуму; особливостей педагогічного процесу і сімейного виховання; 2) симптоматичну діагностику – вивчення індивідуальних характеристик особистості.

При дослідженні складної життєвої ситуації соціальний педагог враховує:

1) об'єктивні фактори – несприятливі економічні умови проживання; військові дії та конфлікти; смерть одного із близьких людей, наслідки екстремальних ситуацій (пожежа, терористичні акти); низький матеріальний рівень забезпечення сім'ї;

2) суб'єктивні фактори – можливість клієнта чинити опір проблемі; відсутність відповідальності за свої вчинки; антисоціальні норми і цінності, на основі яких клієнт вибудовує стосунки із оточуючими людьми; конфліктні стосунки з родиною тощо.

До власних методів соціально-педагогічної діагностики належать:

1. Соціально-педагогічний паспорт.
2. Соціально-педагогічний експеримент.
3. Соціально-педагогічний моніторинг.

Алгоритм соціально-педагогічної діагностики:

1. Констатація фактів.
2. Історія клієнта і розвиток клієнта, аналіз соціальної ситуації.
3. Висунення гіпотези допомоги.
4. Збір додаткової інформації для перевірки гіпотези.
5. Перевірки гіпотези.
6. При необхідності повторення процедури [27, 36].

Зазвичай вивчення проблем клієнта здійснюється за допомогою методу інтерв'ю. Для цього соціальному педагогу необхідний орієнтовний перелік запитань, які допоможуть виставити правильний соціально-педагогічний

діагноз, диференціювати проблему клієнта. Тобто, соціальний педагог має уміти вивчати біографію клієнта, яка надають інформацію про систему цінностей, спрямованість інтересів, потреб, поведінки в складних життєвих обставинах.

У сучасній соціально-педагогічній діяльності застосовується метод заповнення «соціальної історії клієнта», запропонований Л. Коваль, І. Зверевою і С. Хлебик [21, 369], який ґрунтується на зборі інформації за допомогою запитань.

Практика показує, що за ознакою спроможності долати складні життєві обставини отримувачів соціально-психологічної допомоги можна розділити на дві категорії:

- 1) клієнти, потенційно здатні долати поточні життєві труднощі;
- 2) клієнти, що не мають або мають мінімальний рівень здатності подолання складних життєвих обставин.

Клієнти першої категорії в цілому розуміють свою ситуацію та власний стан, готові звертатись по допомогу, визначати свої потреби; вони здійснюють самостійні кроки щодо забезпечення засобів існування, створення умов для забезпечення розвитку. Як правило, такі особи мають певний соціальний та особистісний досвід долаття труднощів, стратегії поведінки у кризових ситуаціях, активну життєву позицію і готовність шукати альтернативні рішення щодо досягнення цілей.

Клієнти другої категорії зазвичай демонструють пасивне ставлення до ситуації, не здатні до її самостійного аналізу, прояснення власних потреб та цілей, не проявляють потрібної когнітивної та поведінкової гнучкості задля пошуку альтернативних способів зміни життєвих обставин, схильні вимагати сторонньої допомоги, звинувачувати інших у власних проблемах.

Такі особливості поведінки зумовлені їхніми особистісними характеристиками (низьким рівнем стресостійкості, набутою безпорадністю тощо), незрілістю життєвої позиції, низьким рівнем соціальної активності. Особи першої категорії готові скористатись підтримкою фахівця для

оптимізації внутрішніх ресурсів або розширення спектру своїх стратегій додання складних життєвих ситуацій. Часто їм вистачає разової консультації, щоб активізувати ресурсний потенціал, підтвердити можливості самостійно поратися з поточними труднощами та впевнитись у доступності потрібної допомоги. На думку авторів методики, брак адаптивності другої категорії клієнтів впливає здебільшого з їхніх особистісних якостей.

Нерідко в процесі оцінки ресурсного потенціалу таких осіб їхньою «ключовою проблемою» виступає певна психологічна характеристика (віктимна поведінка, особиста інфантильність, нездатність пережити стресові події, попередній негативний соціальний досвід, низька самооцінка тощо), а інші труднощі (відсутність засобів існування, брак соціальної підтримки, проблеми забезпечення поточних потреб родини та дітей) є фактичним наслідком першого [27, 36].

Варто пам'ятати, що соціально-психологічна допомога передбачає досягнення певного результату, що визначається разом з клієнтом на основі його ключових потреб і власних можливостей. Відтак, оцінка ресурсного потенціалу є обов'язковим початковим етапом регламентованого певними часовими рамками професійного втручання, що передбачає також визначення напрямів підсилення ресурсів здолання, підтримку на шляху досягнення поставлених завдань та оцінювання отриманого результату.

Взявши за приклад жінку, яка потрапила в складну життєву обставину, а саме мати дев'яти дітлахів. Найстаршій донечці вже 18, а найменшому чаду лише рік. Цього річ навесні жінка разом з родиною переїхала із Донецької області на Сумщину. Придбали будинок у селі Ганнівка Тернівська, що у Білопільському районі.

Дім купили на виплату. Він великий, але вже старенький, тому потребує ремонту. Нині чоловік там наводить лад.

Родина потребує соціалізації, адже і дорослим, і малечі треба адаптуватися до життя у мирному регіоні. Тож доки глава сім'ї вирішує проблему з житлом, мати і дітлахи тимчасово живуть в Центрі матері та

дитини.

У Центрі створені всі умови, для того, щоб було комфортно, у першу чергу, дітям. У нас є своя кімната. Оскільки у мене троє дітей з інвалідністю, за ними потрібен постійний догляд, то ми вирішили жити всі разом. Тут можна і випрати одяг, і приготувати їжу, у нашому розпорядженні холодильник, малечі є де погратися, – каже багатодітна мама.

Також, дуже добре, що в закладі є психолог.

У одного із хлопчиків від пережитого жаху війни почав дуже заїкатися. Нині з ним працює психолог, який допомагає впоратися з цією проблемою.

Взагалі-то є багато розмежувань допомоги жінкам, які потрапили в складні життєві обставини, ще одним прикладом можна застосувати притулки для жінок (чи так звані «Будинки для жінок») існують у структурі соціальних служб багатьох зарубіжних країн (Австрія, Велика Британія, Німеччина, Швеція, Франція, США та ін.). Вони функціонують, як і інші соціальні служби, згідно з відповідними законодавчими документами, в яких визначено правила користування, фінансування, кадрового забезпечення тощо.

Притулок це місце, де жінка сама або разом із дітьми може тимчасово перебувати, якщо вона зазнала насильства (фізичного, статевого, психологічного) або існує його загроза, у разі відсутності житла, засобів для існування, іншої небезпеки для її життя (наприклад, загрози проституції) [27, 26].

Мета діяльності притулків полягає в тому, щоб забезпечити найнеобхіднішою швидкою допомогою та здійснити (повністю чи частково) на подальшому етапі соціальну реадаптацію жінок. У притулках жінок забезпечують не тільки житлом, харчуванням, але й соціальними послугами, у перелік яких входять консультації юриста, лікаря, психолога, професійне навчання, надання необхідної інформації, конкретна допомога у налагодженні стосунків з державними структурами для вирішення проблемних життєвих ситуацій, ін.

Як правило, адреса притулку, відомості про його клієнтів не афішуються. Подається інформація лише про телефонний номер, за яким жінка у складній ситуації, стані відчаю може подзвонити в будь-який час. У притулку одночасно можуть перебувати до декількох десятків осіб упродовж певного терміну. Після першого етапу адаптації соціальні працівники шляхом консультацій, індивідуальної та групової роботи, що спрямована на розробку плану дій на майбутнє, намагаються допомогти жінкам. При цьому точка зору спеціалістів не нав'язується. Клієнтки мають самостійно прийти до розв'язання складної ситуації, що склалася в їхньому житті [28, 36].

Наприклад, якщо жінка вирішила розлучитися з чоловіком, працівники соціальної служби допомагатимуть їй розібратися з юридичними проблемами, а також здійснюватимуть соціальну підтримку. При підготовці до виходу зі стін притулку соціальні працівники налагоджують зв'язки із соціальними службами, сім'ями, друзями, центрами професійної освіти. Жінкам може бути запропонована допомога в наданні житла, тимчасової матеріальної допомоги.

Притулки можуть повністю фінансуватися за рахунок державного чи місцевого бюджету, благодійної допомоги. Але є випадки, коли за перебування в притулку жінка має платити. Проте платня досить низька. Передбачена система пільг, у тому числі й для дітей. Існує практика, коли в разі відсутності притулку для жінок визначається цільова квота місць у притулках для емігрантів чи в притулках для спільного перебування осіб обох статей. Іноді притулки мають спеціалізований характер, наприклад, існують такі притулки, де надають допомогу неповнолітнім матерям чи здійснюють соціальну реадaptaцію жінок-жертв сексуального насильства тощо. Притулки забезпечують психологічну підтримку жінок і пом'якшують наслідки психологічних травм, пов'язаних із подіями, що відбулися [28, 76].

Також спеціалізовані служби, що займаються розв'язанням проблем жіночого безробіття, можуть створюватись як окремо для жінок, так і в структурі служби, послугами якої користуються і чоловіки, і жінки, шляхом виокремлення співробітників, що відповідають за роботу з жінками. Як

правило, з клієнтками працює спеціаліст-жінка, котра на підставі вивчення ситуації визначає найбільш актуальні завдання і вносить пропозиції щодо проектів для їх реалізації.

Профільована соціальна служба задовольняє потреби в проведенні консультацій, надає конкретну допомогу в здобутті професійної освіти, отриманні роботи, стажуванні. У разі необхідності за допомогою психологів уточнюються нахили, здібності клієнтки. Потім дівчину чи жінку можуть направити, залежно від результатів тестування, особистісних побажань і можливостей служби, на курсову підготовку або перекваліфікацію [28, 16].

На думку спеціалістів, для клієнток служби характерні нездатність чітко сформулювати свої професійні плани, «комплекс дитини», яка боїться приймати самостійні рішення. Завдання соціальних працівників полягає в тому, щоб отримати якомога повнішу інформацію щодо проблем клієнтки, а потім у ході взаємодії з нею, стимулювати її внутрішній потенціал, сформулювати бажання допомогти собі, визначити подальші перспективи життя, можливі виходи з ситуації, що склалася.

Служби, що займаються розв'язанням проблем жіночого безробіття, мають інформаційний банк даних про наявність робочих місць і центри, які здійснюють професійну підготовку, перепідготовку, стажування, у тому числі спеціальні програми з професійної підготовки жінок.

Важливою складовою кожної програми з професійної підготовки є психологічні тренінги, курси, які допомагають жінці подолати комплекс неповноцінності, повірити в свої сили. З цією ж метою приділяється увага демонстрації «живих прикладів» із числа жінок, котрі, наприклад, у минулому були безробітними, а в даний час досягли успіхів у професійній діяльності [23, 52].

У західній практиці приділяється велика увага підготовці жінок до підприємницької діяльності. Розвиток та підтримка жіночого бізнесу, з одного боку, сприяє поліпшенню добробуту суспільства, адже завдяки цьому набуває розвитку соціальна інфраструктура, в якій, як правило, створюють свої

підприємства жінки; а з іншого, жінка підприємець стає економічно незалежною й при цьому часто отримує можливість працювати за гнучким графіком, що полегшує виконання професійних й материнських обов'язків.

Для потреб жінок також функціонують тренінгові центри, у яких використовується роздільний метод навчання («тільки для жінок»), оскільки в таких умовах, як доведено досвідом й дослідженнями, жінки почувають себе комфортніше, отже, процес навчання здійснюється з більшою ефективністю.

Модуль тренінгу має на меті сприяти подоланню бар'єрів, що заважають досягти успіху в професійній галузі. Складовими модуля є декілька компонентів, серед яких: а) жінка в суспільстві, включаючи висвітлення питань щодо патріархальних стереотипів по відношенню до жінки взагалі та жінки на робочому місці, зокрема; б) особистісний розвиток; в) жіноче підприємництво і самозайнятість як альтернатива безробіттю; г) забезпечення ефективної та довгострокової роботи підприємства [19, 12].

Ще однією ефективною формою соціальної допомоги жінкам є бізнес інкубатор, який одночасно виступає як підприємство, соціальна служба і навчальний центр. У межах бізнес-інкубатора розташовані офіси, можуть бути й підсобні приміщення. Як правило, плата за оренду приміщень тут нижча, ніж в інших місцях. До того ж жінки-підприємці можуть користуватися сервісними послугами (факсами, електронною поштою, телефонами, залами засідань тощо). Це робить утримання офісу дешевшим.

Адміністрація бізнес-інкубатора реалізує навчальні програми, організовує консультації спеціалістів (юристів, психологів, аудиторів та ін.). Також використовується принцип взаємодопомоги, здійснюється обмін досвідом і контактами.

У бізнес-інкубаторах проводяться тренінгові курси для майбутніх жінок-підприємців. Фінансування бізнес-інкубаторів здійснюється частково за рахунок держави, місцевих органів самоврядування, а також відрахування з боку кожної жінки-підприємця. Ці кошти покривають видатки на утримання адміністрації бізнес-інкубатора та його матеріальне забезпечення. Названі

структури використовують і спонсорські внески тих, хто за допомогою бізнес-інкубатора успішно продовжує власну справу [29, 72].

Проект «Народитися жінкою виклик життя» по створенню центрів підтримки неповнолітніх і молодих матерів у Херсоні, Вишгороді (Київська обл.) та Мерефі (Харківська обл.) було здійснено в 1998-1999 роках Всеукраїнською неурядовою молодіжною жіночою організацією Асоціацією гайдів України, лідерами якої стали випускниці вечірньої жіночої гімназії. Це був перший проект, спрямований на допомогу конкретній категорії молодих жінок, які до того часу залишалися сам на сам зі своїми проблемами.

Позитивним результатом проекту слід вважати визнання значення проблеми й подальшу підтримку проекту з боку органів місцевого самоврядування, що забезпечило його розвиток.

Протягом останніх років поширюється діяльність Міжнародної громадської організації «Школа рівних можливостей», у якій уже напрацьовані методики і підготовлений колектив юних тренерів (від 12 до 20 років) у 15 областях України. Школа рівних можливостей прагне до виховання у дівчат, молодих жінок сучасного світобачення, формування лідерських навичок, розповсюдження тендерних знань серед ровесників [25, 12].

Зазначимо, що серед тренерок Школи присутні також випускниці вечірньої жіночої гімназії. Урізноманітнюють форми роботи з дівчатами. Так, наприклад, Фонд регіональних ініціатив (м. Ужгород) оголосив конкурс «Дівочий світ», що присвячений ролі дівчат та молодих жінок в українському суспільстві. До участі у ньому запрошені учениці 9-11 класів загальноосвітніх, спеціалізованих шкіл, гімназій та ліцеїв. На першому етапі конкурсу учасниці готуватимуть письмову роботу роздум на тему «Що чекає на дівчат?». А на другому етапі всі фіналістки будуть запрошені до Ужгорода. Таким чином, виникають альтернативи конкурсам красунь, що прагнуть до захоплення не зовнішніх даних, а розвитку дівочої особистості.

Можна стверджувати й те, що соціально-педагогічний потенціал мають навчальні заклади для дівчат, що діють в системі формальної освіти. В першу

чергу це жіночі класи в школі інтернат №13 м. Києва. 10-річний досвід їх роботи доводить те, що модель жіночої освіти створює додаткові можливості для успішної соціалізації дівчат, сприяє формуванню у них прагнення до подальшого навчання, отримання професії, особистісного розвитку, громадянської активності [29, 12].

Цінний внесок в усвідомлення важливості й просування в Україні тендерної рівноправності робить Програма рівних можливостей ООН. За її ініціативою відбулися чисельні міжнародні, національні конференції, круглі столи, низка семінарів і тренінгів для посадових осіб найвищого рангу. У рамках програми віддруковано інформаційні та методичні матеріали, серед яких окреме місце займає навчальна програма курсу «Основи тендерної теорії» для вищих учбових закладів. Зараз в деяких регіонах України (Ужгород, Херсон, Вінниця, Запоріжжя) розпочалося створення ресурсних тендерних центрів. Систематичними стають міжнародні, національні, регіональні конференції, семінари, публікації, у яких наряду з багатьма іншими висвітлюються питання соціальної роботи з жінками.

Таким чином, безсумнівним є факт, що соціальна роботи з жінками в Україні стає напрямом соціальної роботи. Незважаючи на соціально-економічні труднощі, дефіцит державного бюджету, брак підготовлених кадрів, недостатню сформованість законодавчої бази, процес формування системи соціальних служб триває. Він базується на принципах утвердження тендерної рівності, створення рівних можливостей для жінок і чоловіків, що були проголошені цілим рядом міжнародних документів минулих десятиліть, а також документів Спеціальної сесії Генеральної асамблеї ООН з питань тендерної рівності, Декларації Тисячоліття, Декларації та Плану дій «Світ, придатний для життя дитини», прийнятих 27-ю Спеціальною сесією Генеральної Асамблеї ООН. Відбувається адаптація досвіду зарубіжних країн, а також з'являються ефективні вітчизняні практичні напрацювання [39, 112].

Суб'єктами соціальної роботи з жінками виступають як державні структури на чолі з Державним Комітетом у справах молоді та сім'ї, так і

недержавні організації, громадськість. Все більшого визнання отримують принципи превентивності, врахування соціокультурних і психофізіологічних особливостей жінок у процесі проведення соціальної роботи. Діяльність по створенню та розвитку системи соціальних служб для жінок, що почала складатися і має потенціал для часткового чи повного розв'язання багатьох проблем жіночого буття, стає важливим елементом соціальної політики.

У жодній сфері психічної діяльності так часто й так доречно не вживається термін «стан», як в емоційному житті. В емоціях яскраво виявляється тенденція специфічно забарвлювати переживання і діяльність людини. До емоційних станів належать настрої, афекти, пристрасті, тривога, страх, стрес. Зрозуміло, що йдеться про психічний стан [29, 373].

У психологічних станах відбувається поєднання, злиття характеристик психічних процесів і властивостей особистості. Аналіз психічного стану дає змогу прогнозувати поведінку особистості, її подальший розвиток та самовдосконалення [29, 379]. Зв'язок емоційних станів і властивостей найвиразніше проявляється у стані тривоги.

Термін «тривога» називає емоційну відповідь на можливу психічну загрозу, на відміну від терміна «страх», яким позначається реакція на реальну загрозу, загрозу порушення функцій організму й виконуваної діяльності. Тривожність може даватися взнаки у спілкуванні (зменшується можливість прогнозування успішності), у поведінці (невідповідність суб'єктивної моделі реальній дійсності) і супроводжується проявом неадекватно завищеної тривоги, що призводить до порушення регуляторних процесів. Тоді тривожність закріплюється як властивість особистості і стає домінуючою рисою характеру [29, 378]. Але цього можна не допустити.

Надана своєчасно психологічна допомога може покращити стан жінки, яка опинилась у складних життєвих обставинах. Екстрена допомога здійснюється у формі «гарячої лінії» – телефонів довіри, індивідуальної консультації, групової роботи (дебрифінг) та надання притулку.

Основне завдання – оцінка безпеки жінки, надання їй фізичної та

психологічної безпеки в тій мірі, яка необхідна; нормалізування психологічного стану; у разі необхідності – надання медичної та правоохоронної допомоги [30, 7].

Посттравматична інтерпретація здійснюється шляхом дослідження проблеми, аналізу бачення проблеми жертвою та консультантом, пошуку альтернатив та рішень [30, 8].

Індивідуальне консультування пропонується жінці, яка не готова і не бажає працювати з групою [30, 10].

Застосовується багато психотерапевтичних технік для повторного переживання подій та емоцій, а саме: техніка «Лист», техніка «Телефонна розмова», техніка «Порожній стілець», техніка «Повернення у часі», техніка «Крок у майбутнє» [30, 15-16].

Групова допомога здійснюється методом дебрифінгу [30, 19]. Якщо травматичний досвід жінки не піддається мовному опису, то можлива робота у групі арт-терапії. Експресивно-творчі методики, що використовують у груповій арттерапії з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах, – це техніка «Мое життя», техніка «Автопортрет», техніка «Мій герб» [3, 20-21]. Суть групової роботи полягає у пріоритеті спілкування з іншими людьми, з якими є дещо спільне.

Сьогодні існують три визначальні моделі групової роботи:

- терапевтична групова робота,
- групова психотерапія,
- соціальна групова робота,
- самокерована групова робота,
- групи самопомоги.

Терапевтична групова робота, або групова психотерапія, має індивідуальні терапевтичні цілі і спрямована на полегшення стану або подолання особистісних проблем: тривога, низька самооцінка, брак цілеспрямованості, неефективність управління стресом, низька працездатність, знижена емоційність або послаблений контроль за нею, що спричиняють

труднощі у міжособистісних стосунках, дискомфорт у групових ситуаціях або брак довіри до інших людей.

Груповою психотерапією, як правило, займається психолог або психотерапевт. Групове консультування орієнтоване на розв'язання певних проблем або на модифікації специфічних ситуацій, які є схожими для членів групи (емоційні, міжособистісні проблеми або проблеми, що стосуються майбутнього). Лідерами таких груп можуть бути як психологи, так і соціальні працівники [34, 57].

Надання психологічної допомоги жінкам, які опинились у складних життєвих обставинах – є багатофункціональною діяльністю, яка містить у собі взаємодію спеціалістів різного напрямку: психологів, психотерапевтів, юристів, соціальних працівників, медичних робітників, спеціалістів з арт-терапії тощо.

Добре організована робота групи спеціалістів, де кожний виконує свою функцію, більш ефективна. Це сприяє поліпшенню роботи з жінкою, яка опинилась у складних життєвих обставинах, яка може мати різні емоційні й когнітивні порушення, глибокі психічні відхилення й бути схильною до суїциду.

Ризик травмування жінки-клієнтки помилковими діями чи неадекватними словами спеціаліста вкрай великий. Тому робота з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах вимагає ретельного відбору спеціалістів із психологічної реабілітації [34, 57]. За методикою виходу із скрутних життєвих обставин можна дослідити, як реагує людина на ті чи інші життєві ситуації, адже відомо: скільки людей, стільки варіантів вирішення проблем.

Одні волітимуть покластися на долю і, фактично, не намагатимуться щось робити. Інші будуть скаржитися на долю і звинувачуватимуть будь-кого, крім себе. Треті відгородяться від усього світу і залишаться наодинці зі своїми проблемами.

Проведення даного дослідження зумовлене необхідністю з'ясування взаємозв'язку між уявленням про проблему жінок, які опинились у складних життєвих обставинах, в саме серед молодих жінок та рівнем їх суб'єктивного

контролю.

Для визначення рівня інформованості жінок про проблему було створено програму дослідження, розроблено її інструментарій. За допомогою опитування було досліджено домінуючий спосіб виходу із скрутних життєвих ситуацій, оскільки це суттєво впливає на ставлення до проблеми сімейного насильства над жінкою серед жіночої молоді [35, 483]. В основу процедури дослідження було покладено методику анонімного анкетного опитування та психологічні методики дослідження: рівня суб'єктивного контролю та виходу із складних життєвих ситуацій [36, 288].

Базою для проведення дослідження був Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Всього обрано 20 жінок. Метою даного дослідження було визначення обізнаності жінок щодо проблемної ситуації, а саме складних життєвих обставин та дії стосовно попередження насильства над жінками.

Для проведення анонімного опитування було розроблено спеціальну анкету (див. додаток А), в якій запропоновані такі запитання:

1. Якщо Ви стали свідком жорстокого поводження в родині щодо жінки, то яку саме позицію оберете в цій ситуації Ви?».

2. Що Ви робитимете, якщо господар ситуації буде надто агресивний, під впливом якихось хімічних речовин (алкоголю, наркотиків, психотропних ліків)? Чи варто намагатися примирити в цьому разі?

3. Куди звернутися по допомогу?

4. Яку саме можна отримати допомогу?

5. Вкажіть проблеми жінок, які опинились у складних життєвих обставинах?

6. Які державні установи, соціальні служби, громадські організації та установи надають допомогу жінкам, які опинились у складних життєвих обставинах.

7. Які види допомоги можуть отримати жінки.

8. Чи мали гіркий досвід складних життєвих обставин.

Поведінку респондентів відображають їх відповіді на таке запитання:

«Якщо Ви стали свідком жорстокого поводження в родині щодо жінки, то яку саме позицію оберете в цій ситуації Ви?». Оскільки завданням дослідної роботи було визначити рівень поінформованості жіночої молоді про проблему жінок, які опинились у складних життєвих обставинах в сім'ї, обмежуємося лише ситуацією жорстокого поводження стосовно жінки.

10 % жінок дали відповідь, що узагалі не будуть втручатися у проблеми іншої сім'ї але одна особа навела аргумент «Родина сусіда – це інша територія», ще одна – «Це суто родинна справа, вони повинні самі розібратися».

Решта респондентів не залишаються байдужими, де 40 % респонденток будуть викликати поліцію. Відповідь запитання анкети: «Що Ви робитимете, якщо господар ситуації буде надто агресивний, під впливом якихось хімічних речовин (алкоголю, наркотиків, психотропних ліків)? Чи варто намагатися примирити в цьому разі?» свідчить:

- 2 % респонденток дають відповідь, що будуть діяти залежно від ситуації;

- 6 % – «не знають як діятимуть»;

- 2 % опитувальних порадять потерпілій звернутися до кризового центру.

Також встановлено, що частина респонденток легко сприймають примхи долі, правильно оцінюють життєві обставини, й зберігають душевну рівновагу (результати психологічної методики дослідження виходу із скрутних життєвих обставин).

Врешті-решт, на питання, чи необхідна їм інформація стосовно проблеми жінки, яка опинилась у складних життєвих обставинах, 60 % відповіли «так», а 40 % жінок вважають, що додаткова інформація їм не потрібна.

Більшості респондентів необхідна додаткова інформація щодо проблеми жінок, які опинились у складних життєвих обставинах. Так, 30 % опитувальних знають куди звернутися по допомогу, а 20 % жінок не знають, яку саме можна отримати допомогу.

20 % респонденток на запитання яку саме допомогу можна отримати, відповіли, що медичну допомогу, 30 % опитувальних – юридичну. Але слід

зауважити, що ті, кому не потрібна додаткова інформація щодо проблеми жінок (а це 40 % респондентів), все ж таки зазначили, яку саме додаткову інформацію стосовно цієї проблеми вони хотіли б отримати.

Результати відповідей респондентів дають підстави виявити, наскільки правдивими були їх відповіді. Чи дійсно респонденти знають про проблему жінок, які опинились у складних життєвих обставинах? 80 % жінок змогли перелічити дії, які можна вважати проблемою, а лише 20% змогли точно назвати види проблем.

Але жодна респондентка не назвала дискримінацію як одну із форм прояву проблеми жінок. Гірша ситуація із відповідями на запитання, які державні установи, соціальні служби, громадські організації та установи надають допомогу жінкам – жертвам сімейного насильства:

- 60 % жінок відповіли, що узагалі не знають, які установи цим займаються;

- 40 % жінок називають: «Київський міський Центр по роботі з жінками» (10 %), правильно перелічили майже всі установи (30 %).

На питання, які види допомоги слід надавати жінкам, які опинились у складних життєвих обставинах більшість перерахували такі: психологічна допомога, правозахисна, медико-соціальна, надання тимчасового притулку. 50 % – опитані респонденти перерахували усі види допомог, а решта 50 % зазначали або по одному із видів допомоги, або назвали кілька, де психологічна допомога складала більшість відповідей – 40 %, правозахисна – 20 %, юридична – 10 %, медична – 10 %, медико-соціальна – 10 %, надання тимчасового притулку – 10 %.

На жаль 30 % жінок мали гіркий досвід складних життєвих обставин. До того ж у респондентів є близькі та знайомі жінки, які зазнавали складних життєвих обставин, про чому 60 % опитаних мають в оточенні таких жінок, а решта опитувальних респонденток (40 %) – не мають таких.

2.2. Зміст, форми, методи соціально-педагогічного супроводу жінок, які опинились у складних життєвих обставинах на прикладі роботи Вільнянського районного Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Запорізької області

У багатьох країнах світу сьогодні розгорнувся рух за права жінок у різних сферах життя, порушення яких погіршує їх становище і соціальну роль. Наукові дослідження, які проводяться у цьому напрямку, зосереджують увагу на гендерних розбіжностях. Гендер (англ. gender, від лат. genus – «рід») – це соціальна стать людини, сукупність соціокультурних і поведінкових характеристик і ролей, що визначає особистісний, соціальний і правовий статус чоловіка і жінки у певному суспільстві. Це поняття вказує на соціальні можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сімейних ролях та репродуктивній поведінці і є одним із базових вимірів соціальної структури суспільства. Гендер визначає поведінку людини у суспільстві і те, як ця поведінка сприймається оточуючими.

Невід'ємною складовою демократичного громадянського суспільства виступає гендерна культура, формування якої передбачає утвердження рівності прав, забезпечення партнерства між чоловіками і жінками, взаємної відповідальності у створенні умов для вільного розвитку і реалізації особистості. З погляду соціальної психології, сьогодні гендер перебуває під сильним тиском як культурних норм, які встановлюють правила поведінки чоловіків та жінок, так і соціальної інформації, що навіює людям, наскільки великою є різниця між чоловіками та жінками.

Статус жінок у суспільстві акумулює в собі особливості соціально-політичного устрою країни, рівень її економіки, культури, управління, правових норм, він чутливо реагує на глибинні зміни в усіх сферах, у суспільній свідомості, ціннісних орієнтаціях. Основною причиною виділення жінок в особливу соціально демографічну групу і специфічну категорію клієнтів соціальної роботи є виконання ними генеративної функції, тобто наявність у

них здатності до дітонародження, що є біологічною передумовою цілого переліку культурних і соціальних наслідків [21, 23].

Місце та роль жінки в суспільстві одне з одвічних питань. Історично склалося, що жінки мають значно менше можливостей, ніж чоловіки, для вияву своїх здібностей. Причиною цього є ставлення соціуму до жінок. Жінка може реалізуватись як особистість лише у материнстві та сімейному житті, а що стосується професійного росту та громадсько-політичної діяльності – вважається вторинним. Таке ставлення до жінок є порушенням їх прав. Історичне минуле України є показовим прикладом помірно патріархального зображення життя суспільства. Принцип нерівності за статтю міцно укорінився в моралі і звичаях суспільного життя. Обов'язки жінки зводилися практично до виховання дітей і підтримки порядку і чистоти в будинку. У історичній ретроспективі норми стосунків між чоловіком та жінкою виходять з постулатів православ'я і визначають головуючу позицію чоловіка. Трансформація соціально-політичного життя в роки радянської влади лише номінально регламентує надання жінці рівних прав з чоловіком у всіх сферах.

Психологічний статус жінки в цей час набуває певних властивостей: відсутність почуття відповідальності за себе, своє життя та свій життєвий простір, невибагливість, страх як головний регулятор поведінки, відсутність поваги до приватного життя. Така ситуація значною мірою опосередковується тим, що гендерні норми поведінки людини постійно підтримуються соціальними очікуваннями оточуючих. Існує гендерний соціальний контроль, який проявляється у формальному та неформальному схваленні та винагороді «правильної» поведінки й у покаранні ганьбою, соціальною ізоляцією та презирством поведінки, яка не відповідає моделям «чоловічої» або «жіночої» ролі. Зрозуміло, що такий підхід не сприяє реалізації особистісного потенціалу людини, веде до гендерної дискримінації – порушення прав людини за статевою ознакою.

Особливо страждають права жінки, тому що не реалізується право її вільного вибору: ким бути, як будувати своє життя. Суспільством нав'язується

думка про ідеальний образ жінки в сім'ї, її поведінку, змушуючи жінку пристосовуватися до родинного життя шляхом пригнічення свого «Я». Суспільна думка з великими труднощами долає упередження, що жінка може бути щаслива тільки реалізувавши себе як мати, що вона не може бути добрим керівником, політиком [21, 13].

Статистичні дані зарубіжних дослідників і результати діяльності вітчизняних соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді свідчать, що серед клієнтів соціальних служб жінки становлять приблизно 2/3 від загальної кількості тих, хто звернувся за допомогою. Це пояснюється двома основними причинами. По-перше, незважаючи на всі позитивні зміни, що відбувалися протягом останнього століття й були пов'язані з визнанням прав жінок як важливої складової прав людини, різноманітні прояви дискримінації щодо жінок ліквідувати не вдалося. Соціальна дискримінація жінок (від латинського слова – *discriminatio* – розходження) означає обмеження або позбавлення прав по ознаці статі (або гендерній ознаці) у всіх сферах життя суспільства: трудовій, соціально-економічній, політичній, духовній, сімейно-побутовій. Соціальна дискримінація веде до зниження соціального статусу жінки і є однією з форм насильства над її особистістю, і, отже, погрозою для її безпеки. Погляд на жінку, як на неповноцінну істоту знайшов своє відображення у філософських працях древнього світу. Почуття примітивно-грубої чоловічої переваги над жінкою Сократ виразив наступними словами: «три речі можна вважати щастям: що ти не дика тварина, що ти грек, а не варвар, і що ти чоловік, а не жінка».

З часів Сократа пройшло майже два з половиною тисячоріччя. Але й у наші дні багато державних і суспільних діячів, вчені й у їх числі соціологи виступають проти самого поняття «соціальна дискримінація жінки». Його підмінюють закликами до боротьби за їх рівноправність з чоловіками. Але це не те саме. Необхідною прелюдією до рівноправності статі є подолання усіх форм обмеження прав та інтересів жінок, особливо у сфері праці. Сам термін «соціальна дискримінація жінок» загальноновизнаний. Сьогодні дискримінація

жінок, які складають 53% населення України, має місце в економічній, політичній, культурній сферах та особливо у повсякденному житті [24, 38].

Жінки сьогодні – основна категорія серед бідних. «Фемінізація бідності» є актуальною глобальною проблемою, пошуки ефективних шляхів вирішення якої тривають. Крім того, за офіційними статистичними даними, середня тривалість життя жінок у всьому світі довша, ніж у чоловіків, але при цьому жінки мають нижчий індекс здоров'я, нижчу самооцінку. Однією з важливих сучасних проблем є проблема збереження репродуктивного здоров'я жінок, молодих дівчат. Саме жінки разом із дітьми становлять абсолютну більшість серед тих, хто страждає від наслідків воєнних конфліктів, хто потерпає від різних видів насильства, включаючи його прояви в приватному житті, сім'ї. Сьогодні кожна п'ята жінка є жертвою домашнього насильства і не забезпечена належною правовою допомогою з боку держави. Рівень заробітної плати жінки складає дві третини від зарплати чоловіків, що обіймають аналогічні посади. А це пряме порушення конституційних прав. Сьогодні держава принижує роль жінки-матері, головна місія якої – народити і виховати здорових дітей. Кожен другий шлюб в Україні розпадається, як наслідок – близько 1 млн. безпритульних, кинутих на призволяще дітей [27, 83].

Статистика свідчить про те, що багато українських жінок страждають від побоїв у сім'ї. Та найгіршим є те, що більшість із постраждалих від жорстокості чоловіка справді вірять у свою провину, виправдовуючи чоловіків. Ті з жінок, які хотіли б змінити щось у власній сім'ї, не знають як це зробити та до кого звернутися за допомогою. Це призводить до морального скалічення дітей, які зростають у такій сім'ї: і син, і донька звикають до такого становища та вважають поведінку батьків прикладом того, як треба поводитися у сім'ї.

Офіційні посадові особи, зазвичай, заперечують те, що дискримінація жінок на ринку праці є проблемою для України. Насправді дискримінація за статевою ознакою характерна як для державного, так і приватного секторів економіки. І це зовсім не означає, що немає робочих місць, або що жінки не хочуть працювати. Навпаки, сучасні українки прагнуть себе реалізувати у

суспільстві. Однак ще до співбесіди з потенційним роботодавцем, вони вже зазнають дискримінації, що впливає зі змісту оголошень у ЗМІ. Йдеться про безліч оголошень в газетах про прийом на роботу, які містять вимоги щодо віку, статі, і навіть зовнішнього вигляду бажаного працівника. Особливо часто застосовується відсів за статевою ознакою, коли йдеться про високооплачувані та престижні посади [32, 83].

Притулки для жінок (чи так звані «Будинки для жінок») існують у структурі соціальних служб багатьох зарубіжних країн (Австрія, Велика Британія, Німеччина, Швеція, Франція, США та ін.). Вони функціонують, як і інші соціальні служби згідно з відповідними законодавчими документами, у яких визначено правила користування, фінансування, кадрового забезпечення тощо.

Притулок – це місце, де жінка сама або разом із дітьми може тимчасово перебувати, якщо вона зазнала насильства (фізичного, статевого, психологічного) або існує його загроза, у разі іншої небезпеки для її життя, відсутності житла, засобів для існування. Мета діяльності притулків полягає в тому, щоб забезпечити найнеобхіднішою швидкою допомогою та здійснити (повністю чи частково) на подальшому етапі соціальну реадaptaцію жінок. У притулках жінок забезпечують житлом, харчуванням, а також додатковими соціальними послугами.

За останнє десятиліття сфера соціального обслуговування жінок зазнала позитивних змін, що позначилось у вигляді збільшення реформ і залученні соціальних інвестицій. На сьогодні в Україні існує значна кількість спеціалізованих закладів для жінок, діяльність яких передбачає надання різноманітних соціальних послуг даній групі населення. Якщо є реальна загроза фізичному, психологічному здоров'ю жінки або навіть її життю, можна звернутися до притулків-стаціонарів, кризових центрів. Якщо має місце психологічне насильство в сім'ї, це дає жінці право звернутися за екстреною допомогою в соціальні організації, які забезпечують психологічну реабілітацію та підтримку, надають правову допомогу для захисту. Крім того, центри

першочергово надають регулярну допомогу малозабезпеченим жінкам у вигляді видачі речей і продуктів.

«В цілому соціальну роботу з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах здійснюють: центри по роботі з жінками (державні заклади, що надають допомогу жінкам, які зазнали насилля в сім'ї або мають інші соціальні проблеми); центри реінтеграції бездомних жінок (заклади, створені для жінок, які не мають житла, засобів для існування; вони здійснюють також первинну адаптацію, проводять консультації, тренінгові заняття, допомагають жінкам приймати рішення щодо розв'язання власних проблем)» [59, 107]. Значну роль у попередженні, подоланні цих досить важливих проблем для жінок відіграють Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

На прикладі роботи Вільнянського районного Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Запорізької області розглянемо детально організацію соціальної роботи і надання соціальних послуг жінкам, які опинились у складних життєвих обставинах.

«Вільнянський районний Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Запорізької області – це спеціальний заклад, що надає соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги» [60]. Також потенційними клієнтами, які отримують соціальні послуги даного Центру є жінки, які опинилися в складних життєвих обставинах:

- вагітні жінки та жінки з новонародженими дітьми і низьким рівнем матеріального стану;
- жінки, які мають намір відмовитись від дитини;
- одинокі матері;
- жінки, які постраждали від жорсткого поводження, насилля в сім'ї, ;
- жінки, які постраждали від збройного конфлікту (в тому числі жінки-вдови учасників АТО)
- жінки, сім'ї яких торкнулась проблема алко та наркозалежності;

- жінки з проблемою ВІЛ/СНІДу та їх найближче оточення;
- неповнолітні дівчата та жінки, які засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі;
- жінки, які повернулися з місць позбавлення волі;
- жінки, які постраждали від торгівлі людьми.

На базі Вільянського районного Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді працює колектив співробітників, що складається з директора, основним напрямком роботи якого є загальне керівництво Центром; бухгалтера, який займається веденням бухгалтерської роботи; начальника відділу соціальної роботи, діяльність якого полягає у керівництві відділу соціальної роботи; керівництві консультаційного пункту при пологовому будинку та жіночих консультаціях з організацією роботи консультаційного пункту з матерями та їх сім'ями, які мають намір відмовитися від новонародженої дитини або, які мають дитину-інваліда; організація соціального супроводу жінок; інформаційно-консультаційна робота з жінками групи ризику та вагітними жінками); організація роботи з сім'ями, особами, що опинилися у складних життєвих обставинах; спеціалістів відділу соціальної роботи (юрисконсульт, психолог, фахівці із соціальної роботи, що займаються роботою за різними напрямками).

«Соціальна робота з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах відповідає загальноприйнятим правилам і нормам відповідного Центру, та проводиться за такими напрямками:

- соціальне обслуговування (надання соціальних послуг та соціальної допомоги);
- соціальний патронаж (соціальний супровід та соціальна підтримка);
- соціальна профілактика (запобігання та подолання негативних явищ, їх соціальних наслідків);
- соціальна реабілітація (відновлення морального, духовного, фізичного і психічного стану жінок)» [61, 692].

У Центрі ведеться спеціальний облік жінок та сімей, які перебувають у

складних життєвих обставинах, що здійснюється фахівцями з соціальної роботи на підставі особистого звернення членів сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах або надходження повідомлень від суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, закладів, підприємств, установ чи організацій різних форм власності. З початку 2018 року у Центрі зафіксовано 78 випадків звернень жінок, які потерпають від насильства в сім'ї, з них в тому числі 45 від фізичного, 18 від психологічного, 11 від сексуального і 4 з приводу економічного насилля; 24 звернення від жінок з намірами відмови від дитини (аборту), 55 звернень від одиноких матерів щодо нарахування допомоги по малозабезпеченості; 17 звернень від осіб щодо позбавлення батьківського піклування алкозалежних та наркозалежних жінок та 36 повідомлень від жінок, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Для забезпечення ефективної роботи Вільнянського районного Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Запорізької області, директор складає щомісячний план роботи, для співробітників, у якому повинні бути розписані завдання на кожний робочий день.

«План роботи фахівця соціальної роботи затверджується директором центру соціальних служб, і виглядає наступним чином: в першу чергу у ньому зазначаються години прийому отримувачів послуг на робочому місці, на території громади, зручний час для здійснення індивідуальної та групової роботи з цільовою групою отримувачів послуг та методичним днем у центрі соціальних служб, не рідше 1 разу на місяць. Якщо фахівець закріплений за декількома населеними пунктами, то зазначаються конкретні дні, у які він працює у тому чи іншому населеному пункті. Відповідно до загального плану роботи Центру фахівець соціальної роботи:

- здійснює відповідну кількість соціальних інспектувань;
- проводить заходи соціального супроводу;
- консультування;
- приймає участь, за необхідності, у міжвідомчих нарадах, судах тощо, де розглядаються справи отримувачів послуг;

- розробляє методичний день;
- організовує та приймає участь у заходах для цільової групи отримувачів послуг;
- сприяє в організації роботи груп взаємодопомоги, волонтерів;
- займається підготовкою листів та звернень;
- документуванням роботи» [62].

«Під час роботи фахівець соціальної роботи в обов'язковому порядку веде журнал обліку, в якому зазначає кількість звернень та інформацію щодо сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах; фіксує порядок здійснених соціальних інспектувань, індивідуальної роботи та групових послуг, а також визначає справи соціального супроводу на кожному сім'ю/особу, у яких зберігає акти соціального інспектування. До цього всього фахівець власноруч створює картки отримувачів послуг на кожному сім'ю/особу. Крім того, фахівець зберігає копії звітності про результати роботи та інформаційні матеріали, які склалися за результатами роботи» [63].

Розглянемо основні етапи соціальної роботи в Україні з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах на прикладі роботи Вільнянського районного Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Запорізької області:

1. Етап прийому. Надходження клієнтки, яка опинилась у складній життєвій ситуації до Центру. Фахівець соціальної роботи отримує поверхні дані щодо ситуації клієнтки, а потім передає інформацію щодо неї у вигляді заповненого бланку Директорові Центру. Основні проблеми, з якими зіткнулися жінки, це: складна ситуація в сім'ї; загроза втрати роботи; тривале безробіття; бажання отримати пораду у зв'язку з виниклою життєвою проблемою; хвороба або смерть близьких; почуття самотності; ситуація насильства або погроза насильством; будь-яка форма насильства [63].

Разом з тим, остання вищеперерахована проблема являється основною серед тих, з якими звертаються жінки. Офіційна статистика стосовно домашнього насильства не відображає реальну картину, оскільки більшість

жертв не звертається по допомогу до правоохоронних органів. «Згідно з даними соціологічних досліджень: 68 % жінок у країні потерпають від знущань у сім'ї, в тому числі 20 % «як правило або частково» (найчастіше – це побої з боку чоловіка), 50 % жінок зазнавали сексуальних домагань на роботі, а 8 % із них – досить часто» [64, 242].

2. Етап оцінки. Даний етап характеризується знайомством соціального працівника, який буде вести випадок та безпосередньо самої клієнтки, а також детальним розглядом ситуації. В роботі з клієнтом використовується підхід «управління випадком», який у Центрі називають «індивідуальним супроводом». Він передбачає, що соціальний працівник разом з клієнткою аналізує проблеми (прислухаючись також до її бажань), встановлює їх пріоритетність чи зазначає, над якими проблемами можна працювати одночасно.

3. Етап складання плану роботи. Для того, щоб зрозуміти як в подальшому можна справитися з проблемами клієнтки, соціальному працівникові необхідно розробити спеціальний план супроводу. Під час його складання до уваги беруться певні характеристики життєдіяльності клієнтки, особливо її сімейний стан; набуття соціальної поведінки; місце проживання; працевлаштування; фізичний та психічний стан; практичні навички самостійного життя; зайнятість, організація дозвілля.

4. Етап здійснення супроводу – пов'язаний з конкретними діями, а саме організацією під керівництвом соціального працівника візитів до відповідних організацій державного та недержавного типу, з метою зустрічі клієнтки зі спеціалістами потрібних їй сфер. Після здійснення візиту до організації, клієнтка повинна проінформувати соціального працівника про результати зустрічі зі спеціалістом. Безумовно, результативність даного етапу більшою мірою залежить від соціального працівника, який представляє інтереси клієнтки в різноманітних установах та закладах. Тому особисте відвідування та встановлення гарного контакту з такими організаціями, для соціального працівника являється необхідним, задля досягнення у майбутньому подальшої

співпраці.

5. Етап оцінки результатів. Соціальний працівник разом з клієнткою має можливість проаналізувати результативність зустрічі, набуття певних навичок та вмій, а також ефективність зустрічі в цілому. На основі аналізованих дій, соціальний працівник може внести власні корективи до плану. Досить важливо оцінити роботу інших фахівців, які співпрацювали з соціальним працівником та клієнткою, таких як волонтери, юристи, лікарі, психологи та інші.

6. Останній етап являється завершенням стосунків соціального працівника та клієнтки.

При здійсненні соціальної роботи з жінками у Вільнянському районному Центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Запорізької області з початку 2018 року вже досягнуто певну кількість успіхів, а саме: протягом цього часу велика кількість клієнток була забезпечена психологічною допомогою з метою вирішення особистих проблем та досягання гарного клімату у сімейних стосунках, в результаті у більшості жінок відбулися помітні зміни у психічному стані, а також 30 осіб отримали юридичну та соціальну допомогу у виготовленні документів, 8 – надано допомогу в отриманні житла, 10 – отримали допомогу у вступі до навчального закладу, надано 65 послуг з питань працевлаштування, отримали консультації по телефону – 106 осіб (з медичних, психологічних, юридичних та інформаційних питань), задоволено клопотання про працевлаштування 11 жінок, задоволено клопотання щодо отримання допомоги і лікування 49 жінкам, попереджено соціальне сирітство в 3 сім'ях, повернуто дітей до двох біологічних сімей з інтернатного закладу, задоволено клопотання щодо направлення на оздоровлення 6 неповним сім'ям, задоволено вимоги у вирішенні житлово-побутових проблем 8 сім'ям, надано допомогу в оформленні документів для отримання статусу багатодітної та малозабезпеченої 3 сім'ям, не позбавлено батьківських обов'язків 13 жінок. Під час роботи консультативних пунктів було охоплено 271 жінку, яких вислухано та надано 469 соціальних послуг з метою підтримки та інформування про державні гарантовані соціальні виплати при народженні дитини, 30 жінкам

надано соціально-економічну допомогу засобами контрацепції, розповсюджувалася інформаційна продукція щодо планування сімейного життя та інше.

Соціальні працівники Центру допомагають клієнткам налагодити стосунки з оточуючими їх людьми за допомогою набуття соціальних навичок. Натомість рівень сучасної соціальної роботи в Україні з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах потребує вдосконалення, детальний опис якого ми продовжимо розглядати у нашому дослідженні.

2.3. Рекомендації, щодо вдосконалення соціально-педагогічного супровіду жінок, які опинились у складних життєвих обставинах

По-перше, складні життєві обставини жінок можуть мати соціокультурну природу, бути невід'ємною частиною стереотипних уявлень про сутність сімейних стосунків та взагалі стосунків, обставин, що сформовані у процесі виховання та підкріплюються зовнішніми враженнями, а отже, уявляються єдиною можливою моделлю.

По-друге, складні життєві обставини можуть бути результатом особистого життєвого досвіду індивіда або індивідів. Тим самим для них теж створюється морально-психологічна підстава вважати такий тип взаємин універсальним. Разом з тим підтверджуються всі гіпотези дослідної роботи з визначення рівня інформованості жіночої молоді про проблему складних обставин жінок та їх реакція на ці обставини:

1. У нашому суспільстві існують проблеми, яке відчувається респондентами, турбує їх. Це так, оскільки 60 % опитаних вважають, що проблема існує.

2. Жінки не достатньо поінформовані щодо проблеми складних життєвих обставин взагалі. Підтвердженням є те, що 40 % не можуть перелічити їх видів.

3. Жінки мають загальні уявлення про шляхи та засоби попередження й

подолання цих обставин, установи та організації, які можуть надати їм допомогу. Але вони не достатньо ґрунтовні, а тому необхідно проводити соціальну рекламу із залученням масмедіа, телеканалів, радіоканалів, випускати спеціальні буклети. За даними досліджень, 50 % узагалі не знають про заклади допомоги жінкам.

4. Жінки вважають інформацію про проблему складні життєві обставини необхідною. Це підтверджують дані дослідної роботи – 70 % опитуваних стверджують, що їм необхідна інформація стосовно проблеми жінок, які опинились у складних життєвих обставинах.

Однією із головних умов добробуту жінок України являється ефективна державна політика у сфері підтримки сім'ї, запобігання та протидії домашньому насильству серед жінок, попередження торгівлі жінками, а також забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків. Задля забезпечення всього перерахованого необхідно оптимізувати рівень надання соціальної роботи, а також стан соціального захисту жінок.

Основними напрямками щодо вдосконалення соціальної роботи і соціального захисту жінок в Україні, які опинились у складних життєвих обставинах вважаються:

1. Стан працевлаштування і рівень професійної підготовки.
2. Розповсюдження інформації, навчальної літератури у сфері захисту прав жінок, зосередження особливої уваги ЗМІ щодо проблеми.
3. Культурно-просвітницька робота, спортивно-оздоровча діяльність.
4. Створення конференцій, круглих столів, курсів з приводу жіночих проблем.
5. Налагодження зв'язку, а також сумісної праці між державними та недержавними установами.

Особливої уваги потребують найбільш розповсюджені проблеми, які відбуваються з жінками, а саме низький рівень матеріального становища, неможливість прийняття жінками важливих рішень і т.п. Тому прийняття конкретних мір являється необхідним щодо політики стосовно жінок.

«Політика стосовно жінок – це правові, політичні, економічні, соціальні заходи та дії, які спрямовані на жінок як соціально-демографічну групу у суспільстві» [65]. Часто порівнюють два досить різні напрями політики, які по більшій мірі стосуються жінок, а саме політика відносно сім'ї та політика відносно жінок. Безумовно, сім'я – дуже важлива сфера реалізації жіночої особистості, але не можна ототожнювати всі жіночі проблеми до сімейних. Це пов'язано з тим, що протягом всього свого життя жінки піддаються великій кількості проблем, причому не лише сімейних, тому політику щодо них не можна обмежувати лише сімейною сферою.

Сфера соціальної роботи з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах потребує вдосконалення зі сторони державної політики, основні завдання якої полягають у: дотриманні принципів міжнародного законодавства для забезпечення дотримання прав жінок в єдності з правами та основними свободами людини; створенні правових норм, що забезпечують створення конституційного принципу рівних прав та рівних можливостей; повноправній участі жінок у прийнятті рішень у всіх сферах життєдіяльності, в тому числі і управлінській; відродженні, розвитку історичних, культурних, духовних традицій ставлення до жінки в суспільстві; підтримці рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків у сфері трудової діяльності; втіленні ідеї безпечного материнства та покращення охорони здоров'я жінок; розробці правового регулювання щодо сфери запобігання та протидії насильству жінок; розвитку правової обізнаності стосовно прав жінок та їх захисту. Втілення перерахованих завдань стосовно політики щодо жінок необхідно забезпечити на національному, регіональному та міжнародному рівнях.

«Для того щоб досягти поставлених завдань у політиці стосовно жінок необхідно створити умови для їх реалізації:

- критерії ефективності надання послуг жінкам, які опинились у складних життєвих обставинах;
- державні стандарт надання соціальних послуг жінкам, які опинились у складних життєвих обставинах;

- положення про порядок та умови надання соціальних послуг жінкам, які опинились у складних життєвих обставинах;
- порядок соціального супроводу сімей, в яких жінка знаходиться у складних життєвих обставинах
- оцінка ефективності надання послуг жінкам, які опинились у складних життєвих обставинах;
- визначення переліку й обсягів наданих соціальних послуг та потреб у коштах для жінок, які опинились у складних життєвих обставинах
- можливість функціонування Центру Матері і Дитини, Центру соціально-психологічної реабілітації для жінок, які постраждали від насильства, Центру денного перебування для жінок та дітей, яких торкнулася проблема ВІЛ/СНІДу» [65].

Натомість розглянемо конкретні шляхи вдосконалення соціальної роботи з жінками у певних сферах життєдіяльності.

Важливим нововведенням у соціальній роботі з жінками являється забезпечення на базі центрів соціальних служб для жінок постійно діючих гарячих ліній зв'язку, телефонів довіри, соціально-правових консультацій для жінок та дітей, які потерпіли від насильства чи стали жертвами торгівлі людьми. Для цього необхідне проведення українськими соціальними установами у співробітництві з ЮНІСЕФ навчально-практичних семінарів і курсів для працівників телефонів довіри чи гарячих ліній або волонтерів, які будуть надавати інформацію постраждалим жінкам у телефонному режимі у вигляді консультаційної допомоги чи практичної допомоги з питань запобігання насильству, торгівлі жінками.

Істотного значення набуває питання стосовно виховання жіночої молоді, тому доцільно застосовувати у школах та ВНЗ надання інформаційних спецкурсів з правового виховання, захисту інтересів жінок та дітей, проводити з ними роз'яснювальну роботу стосовно даної теми.

Важливе значення у наш час набуває активність жінок, їх можливість проявити себе у всіх сферах життя суспільства. Все це обумовлює втручання до

розвитку їх особистісного потенціалу, розкриття їх творчих можливостей та інтелектуальних здібностей. В свою чергу існування всіх вищеперерахованих чинників допоможе знизити рівень і тривалість безробіття серед жінок.

Одним із важливих кроків на шляху до вдосконалення соціальної роботи в Україні з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах являється оптимізація жіночої охорони здоров'я. Найбільшого втручання потребує питання збереження та зміцнення здоров'я жінок, тому саме постає необхідність в організації та здійсненні просвітницьких заходів і розробці інформаційно-методичних матеріалів з даного питання. Конкретний захід, який рекомендовано втілити у реальність, є створення більшої кількості організацій, установ та служб, що надають медичну, психологічну та соціальну допомогу жінкам, які опинились у складних життєвих обставинах, особливе значення надається соціальній підтримці ВІЛ-інфікованим вагітним жінкам та членам їх сімей.

В Україні для реалізації державної політики щодо жінок сформувати систему державних інституцій, які здійснюють повноваження у сфері охорони дитинства і материнства:

1) місцеві державні адміністрації (загальне керівництво, визначення та реалізація місцевих програм): управління соціального захисту, управління охорони здоров'я, управління освіти, служби у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

2) медичні заклади (центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх, будинки дитини, центри планування сім'ї, здоров'я жінок);

3) заклади догляду, освіти та виховання (притулки для неповнолітніх, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, загальноосвітні школи та інші заклади середньої освіти, дитячі будинки);

4) соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді (спеціалізовані соціальні служби, заклади соціального спрямування, групи добровільних помічників у соціальній роботі);

5) місцеві органи та заклади, які не підпорядковуються місцевим

державним адміністраціям: правоохоронні органи та заклади корекції (кримінальна поліція у справах неповнолітніх, виховно-трудова колонія, приймальники-розподільники для неповнолітніх), судові органи (суди, судові вихователі).

Крім того, з метою вирішення проблем жінок та надання різних видів соціальної допомоги жіночому населенню поряд із державними установами в Україні працює цілий ряд громадських благодійних організацій.

У вигляді підтримки історично сформованих традицій пропонується надати значення вшануванню ролі жінки-матері, а для розвитку самосвідомості та національної гідності громадян сучасної України є необхідність у проведенні культурно-просвітницької роботи, яка має за мету акцентувати увагу на духовному розвитку сім'ї, жінок, дітей та їхніх батьків. Прикладом таких заходів є організація і проведення благодійних акцій, пропагандою яких підтримка та розвиток кращих духовних надбань українського народу.

Основні шляхи оптимізації соціальної роботи в Україні з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах можуть бути представлені у програмі вдосконалення соціальної роботи з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах. Основними завданнями програми є:

1) підвищити надання якісних та збільшити доступність соціальних послуг Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді для такої категорії, як жінки;

2) збільшити кількість кадрового забезпечення у Центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, підвищити кваліфікацію працівників центрів;

3) удосконалити надання соціальної роботи, яка спрямована на запобігання відмов у жінок від новонароджених дітей;

4) збільшити кількість соціальних, профілактичних акцій, які створені для розвитку сімейних форм виховання, збільшити мотивацію до здорового способу життя серед жіночої половини населення та їх членів сім'ї, розробити механізм дій щодо попередження насильства в сім'ї стосовно жінок;

5) сприяти розвитку соціально-профілактичної роботи щодо запобігання

правопорушень у сім'ях жінок, які опинилися у складних життєвих обставинах;

б) збільшити кількість соціальних послуг для неповних сімей, які складаються з матері і дітей;

7) розробити спеціальний план соціального патронажу сімей, члени яких перебували або звільнені з місць позбавлення волі, для попередження жорстокого поводження з жінками.

Реалізація вищеперерахованих рекомендацій дозволить покращити рівень соціальної роботи, а надання соціальних послуг зробити більш дієвими і доступними для жінок, які опинились у складних життєвих обставинах

Таким чином, діяльність по створенню та розвитку Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, тільки почала складатися і має потенціал для часткового чи повного розв'язання багатьох проблем жіночого буття, а отже стає важливим елементом соціальної політики.

Для досягнення гідного рівня життя українських жінок треба вживати заходи орієнтовані на покращення їхньої життєдіяльності, а це в свою чергу стосується як спеціалізованих служб, так і конкретно громадянського суспільства в цілому.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дають підставу зробити такі висновки:

Проаналізувавши стан наукової розробки дослідження соціальної роботи в Україні з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах ми виокремили декілька хронологічно впорядкованих етапів. На першому і другому етапах досліджувався стан проблеми у теорії та практиці вітчизняної й соціальної роботи з жінками, але не втілювався у життя, адже системи державних та недержавних соціальних служб, спеціальних програм для жінок, що мали б за мету надання їм допомоги та підтримки не існувало. Третій етап характеризується змінами, в суспільстві починає відбуватися усвідомлення та визнання існуючих жіночих прав та проблем, був запущений процес по створенню державних структур та заснування цілого ряду неурядових організацій, спрямованих на поліпшення становища жінок. Четвертий етап відповідає рівню сучасної соціальної роботи, під час нього відбулися інноваційні процеси, пов'язані, перш за все, з реформами самої системи та залученням соціальних інвестицій у сфері соціальних послуг для жінок.

Під час роботи було здійснено уточнення змісту головних понять дослідження: «жінки», «соціальна робота», «соціальна робота з жінками», «складна життєва обставина». Також серед категорії жінок було визначено основну групу клієнтів, які відносяться до слабозахищених і потребують допомоги. В свою чергу було виявлено, що допомога надається конкретними структурними елементами, а саме спеціалізованими соціальними службами у співпраці з фахівцями соціальної роботи.

Досліджуючи дану тему, ми використовували такі наукові методи, як аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, абстрагування, узагальнення, порівняння та інші. Але при цьому ми додержувалися таких принципів, як термінологічний і структурно-функціональний, а також об'єктивності, історизму та системності.

Розглянувши досить об'ємну кількість правового регулювання системи соціального захисту жінок в Україні, які опинились у складних життєвих обставинах можна стверджувати, що вона знаходиться на досить високому та якісному рівні, адже використовує у певній мірі частину міжнародної нормативно-правової бази. Також українське законодавство нараховує значну кількість законів спрямованих конкретно на права жінок та материнство.

Проводячи аналіз технологій соціальної роботи з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах було виявлено 5 основних технологій, серед яких: індивідуальне консультування, соціальна терапія, смислова саморегуляція, соціальний розвиток, соціально-правове консультування. Поряд з цим були розглянуті технології соціальної роботи з конкретними категоріями жінок, такими як:

- безробітні жінки;
- бездомні жінки;
- одинокі матері;
- жінки, які постраждали від жорстокості;
- молоді матері;
- жінки, які потерпіли насильство;
- ВІЛ-інфіковані жінки.

Порівнюючи діяльність спеціалізованих соціальних служб по роботі з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах в Україні та в інших країнах світу, ми дійшли до висновку, що для кращого функціонування даних закладів у нашій країні, нам необхідно перейняти досвід успішного просування соціальної роботи з жінками у зарубіжних країн, у яких соціальне обслуговування знаходиться на належному рівні.

На прикладі роботи Вільнянського районного Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Запорізької області ми розглянули соціальну роботу з жінками, які опинились у складних життєвих обставинах, а також певні робочі моменти даного закладу, а саме категорії осіб, які отримують у ньому соціальні послуги, штат співробітників Центру, напрями соціальної роботи, яка у ньому

виконується, план роботи фахівця соціальної роботи, кількісний облік клієнтів, які звертаються до Центру, етапи соціальної роботи, які використовуються при роботі з клієнтами, а також результати роботи Центру за останнє півріччя.

Врешті-решт ми розробили дієві, на наш погляд, шляхи вдосконалення соціальної роботи з жінками, які опинились у складних життєвих обставин у вигляді рекомендацій та програми з конкретними заходами, які допоможуть оптимізувати надання соціальних послуг жінкам та покращити рівень їх соціального захисту.

Таким чином, завдання дослідження виконані в повному обсязі, мета досягнута. В ході проведення дослідження гіпотезу доведено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П., Бех В. П., Лукашевич М. П., Мигович І. І., Пінчук І. М. Соціальна робота. Київ : УДЦССМ, 2001. 58 с.
2. Бабаева Л. В. Женщины в условиях социального перелома: работа, политика, повседневная жизнь. Москва : Московский общественный научный фонд, 2012. 16 с.
3. Басова В. М. Социальная работа : учебн. пособие. Москва : Слово, 2008. 98 с.
4. Беяева М. Домашнє насилля існує у двох із трьох родин. *Хрещатик*. 2008. № 161. С. 88-92.
5. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень : підручник. Київ: АБУ, 2002. 485 с.
6. Бурлачук Л. Ф. Психодіагностика : учебник для вузов. Санкт-Петербург : ЗАО Издательский дом «Питер». 384 с.
7. Бутенко Е. И. Соціальна робота з сім'ями : навч. посібник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2011. 424 с.
8. Бушуев С. Д. Динамическое лидерство в управлении проектами : монография. Киев : Укр. асоц. упр. проектами, 2000. 312 с.
9. Введення у соціальну роботу : навч. посіб. / Т. В. Семигіна та ін. Київ : Фенікс, 2001. 115 с.
10. Григорьев А. Д. История социальной работы (до начала XX в.) : учебн. пособие для студентов высшей школы. Ростов-на-Дону : Центр универсальной полиграфии, 2006. 466 с.
11. Грицяк Н. Проблеми трансформації державного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. Київ : Національній академії державного управління при Президентіві України, 2003. 33 с.
12. Губенко О. В. Психологічна діагностика й активізація у старшокласників й молоді творчих науково-технічних здібностей : науково-методичний

- посібник. Київ : Педагогічна думка, 2016. 228 с.
13. Гузенко В. А. Психологічна діагностика : навчально-методичний посібник. Одеса : Одеський національний політехнічний університет, 2013. 267 с.
 14. Джиліген Дж. Запобігання насильству. Київ : Сфера, 2004. 271 с.
 15. Ємець Б. П. Етимологія насильства над жінкою в сім'ї. *Соціальна робота в Україні на початку XXI століття: проблеми теорії і практики*: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13 квіт. 2009 р.). Київ, 2002. С. 119-121.
 16. З досвіду роботи Сарненської райдержадміністрації Рівненської області по реалізації державної політики стосовно сім'ї, жінок, молоді та дітей: методичні матеріали / уклад.: Л. І. Романова, О. В. Земляніщина. Київ : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2002. 123 с.
 17. Загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок. Київ : Офіційний вісник України, 1999. 12 с.
 18. Запобігання і протидія насильству в сім'ї : методичні рекомендації для соціальних працівників / ред.-упоряд. О. В. Ляковська. Київ : ДЦССМ, 2004. 192 с.
 19. Збірник міжнародних правових документів, законодавчих актів і нормативних документів України з питань соціально-правового захисту молоді / авт.-упоряд.: М. Зобків та ін. Київ : Либідь, 2005. 107 с.
 20. Капська А. Й. Соціальна робота : технологічний аспект. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 352 с.
 21. Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 47 с.
 22. Клепко С. Ф. Наукова робота і управління знаннями. Полтава : ПОІППО, 2005. 201 с.
 23. Кодекс законів про працю України від 19.12.2017 р. № 2249-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0001.html
 24. Козубовська І. В., Пічкарь О. П. Використання досвіду Великої Британії у підготовці фахівців соціальної роботи в Україні. *Соціальна робота в*

- Україні на початку XXI століття: проблеми теорії і практики: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 жовт. 2002 р.). Київ, 2002. С. 35-38.*
25. Комарова А. І. Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та підвищення їх ролі в суспільстві за 1997-2000 роки : міжвідомчий наук. збірник. Київ : [б. в.], 2001. 243 с.
 26. Конституція України : станом на 1 верес. 2016 р. : відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2016. 82 с.
 27. Коробицина М. Г., Сагайдак А. Н. Соціально-психологічна адаптація молодих сімей в період становлення. *Соціальна психологія* : міжвузовий збірник наукових праць. Одеса, 2000. С. 257-275
 28. Корольова К. Вплив сили мотивації на рівень професійних досягнень *Соціальна психологія*. 2009. № 1(33). С. 137-144.
 29. Кримінальний кодекс України від 14 березня 2018 року № 2341-III. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T012341.html
 30. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посібник. Київ : Кондор, 2003. 58 с.
 31. Лактіонова Г. М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з жіночою молоддю в умовах великого міста : автореф. дис. ... д-ра пед. наук :13.00.05 / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 1999. 31 с.
 32. Литвин С. Абетка прав працюючих жінок та гендерної рівності. Женева : МБП, 2000. 35 с.
 33. Мартинюк О. В. Спадкові права жінки в Україні (X – середина XIV ст.). *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2005. № 15(13). С. 170-176.
 34. Мінакова К. Основні соціально-педагогічні та психологічні характеристики жінки-жертви сімейного насилля. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2014. №1 (9). С. 43-47.
 35. Насилие в семье : особенности психологической реабилитации : учеб. пособ. / под ред. Н. М. Платоновой и Ю. П. Платонова. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 216 с.

36. Немов Р. С. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики : учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. 485 с.
37. Никитин В. А. Социальная работа : проблемы теории та подготовки специалистов : учебное пособие. Москва : Московський психолого-соціальный інститут, 2002. 24 с.
38. Попковская П. Я. Методология научных исследований. Минск : Информ-прес, 2006. 182 с.
39. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 19.12.2017 р. № 2249. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T281100.html
40. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T052866.html
41. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T031058.html
42. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 08.02.2018 р. № 2281-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T031058.html
43. Про зайнятість населення : Закон України від з 20.01.2018 р. № 2249-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T125067.html
44. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації роботи фахівця із соціальної роботи центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді : Закон України від 01.10.2012 р. № 613. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/view/FIN81271>
45. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах : Закон України від 14.06.2006 р. № 1983. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0824-06>
46. Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу : Постанова Кабінету Міністрів

- України від 26.08.2016 р. № 616. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP030616.html
47. Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 27.08.2004 р. № 1126. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/IF050074>
48. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України 07.12.2017 р. від 2229-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T012789.html
49. Про соціальний захист та соціальні послуги різним групам соціально вразливих верств населення : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
50. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
51. Психологічна допомога сім'ї : навчальний посібник. / ред. З. Кісарчук. Київ : Главник, 2006. 128 с.
52. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учеб. пособ. Самара : Издательский дом «БАХРАХ-Х», 2002. 297 с.
53. Райзберг Б. А. Диссертация и ученая степень : пособие для соискателей. Москва : ИНФРА, 2002. 399 с.
54. Ромм М. В. Теорія соціальної роботи : навчальний посібник. Київ : ІПК ДСЗУ, 1999. 49 с.
55. Ромовська З. В. Сімейне законодавство України. Київ: Прецедент, 2006. 93 с.
56. Самаріна О. Соціальний захист жінок і сімейна політика. Умань : Видавець «Сочінський», 2000. 36 с.
57. Силласте Г. Г., Кожамжарова Г. Ж. Социальная дискриминация женщин как предмет социального анализа. Москва: ГАЛСИ, 2001. 112 с.
58. Сімейний кодекс України України від 19.12.2017 р. № 2249-VIII. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T022947.html
59. Собчик Л. Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. Санкт-Петербург : Речь, 2008. 624 с.

60. Социальная защита женщин и семейная политика / под ред. И. А. Брянцева. Краснодар: Слово, 2000. 36 с.
61. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник. Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2016. 692 с.
62. Сучасний стан та перспективи розвитку системи державної соціальної допомоги : монографія / Н. І. Якуненко и др.; НДІ праці і зайнятості населення НАН України. Київ : СОЦІНФОРМ, 2005. 114 с.
63. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / ред. Л. Гентош. Львів : ВНТЛ-Класика, 2003. 30 с.
64. Трофімов Ю. Л., Рибалка В. В., Гончарук П. А. Психологія : підручник / за ред. Ю. Л. Трофімова. Київ : Либідь, 2001. 353 с.
65. Тюття Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота (теорія і практика) : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Знання, 2008. 19 с.
66. Чернецкая А. А. Технологии социальной работы : учебник для ВУЗ. Москва : Феникс, 2006. 115 с.
67. Чикарина Л. Я., Васильчиков В. М. Политико-правовые аспекты социальной защиты отдельных категорий граждан. Краснодар : Издат-во Южный институт менеджмента, 2009. 74 с.
68. Шалаєва К. Стратегії соціальної роботи з молодими жінками. *Соціальна робота в Україні*. 2003. № 4. С. 109-120.
69. Шведова Н. А. Американки в сфере труда. Москва : Книжный дом «Либроком», 2009. 13 с.
70. Яркіна-Смирнова Е. Профессиональная этика социальной работы : учебник. Москва : Ключ-с, 1998. 233 с.
71. Esping-Andersen G. *Social Work and Pedagogy*: Princeton Univ. Press, 1994. 248 p.
72. Koval D.I., Glukhov K.E., Frolova V.V. Features of social work. *Pedagogy and psychology*. 2016. Vol. 19, No. 1. P. 98–108

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко В.П., Бех В.П., Лукашевич М.П., Мигович І.І., Пінчук І.М. Соціальна робота. Київ: УДЦССМ, 2001. 58 с.
2. Бабаева Л. В. Женщины в условиях социального перелома: работа, политика, повседневная жизнь. Москва: Московский общественный научный фонд, 2012. 6 с.
3. Басова В. М. Соціальна робота: навч. посібник. Москва: Слово, 2008. 98 с.
4. Беляева М. Домашнє насилля існує у двох із трьох родин. *Від агресорів страждають жінки та діти*. Хрещатик. - № 161 від 9 вересня 2008 року. С. 88-92.
5. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень: підручник. Київ: АБУ, 2002. 485 с.
6. Бурлачук Л. Ф. Психодіагностика: учебник для вузов: Питер: ЗАО Издательский дом «Питер». 384 с.
7. Бутенко Е. И. Соціальна робота з сім'ями: навч. посібник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2011. 424 с.
8. Бушуев С. Д. Динамическое лидерство в управлении проектами: монография. Киев: Укр. асоц. упр. проектами, 2000. 312 с.
9. Введення у соціальну роботу: навч. посіб. Київ: Фенікс, 2001. 115 с.
10. Григорьев А. Д. История социальной работы (до начала XX в.): учебн. пособие для студентов высшей школы. Ростов-на-Дону: Центр универсальной полиграфии, 2006. 466 с.
11. Грицяк Н. Проблеми трансформації державного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. Київ: Національній академії державного управління при Президентіві України, 2003. 33 с.

12. Губенко О. В. Психологічна діагностика й активізація у старшокласників й молоді творчих науково - технічних здібностей: науково-методичний посібник. Київ: Педагогічна думка, 2016. 228 с.

13. Гузенко В. А. Психологічна діагностика : навчально-методичний посібник. Одеса: Одеський національний політехнічний університет, 2013. 267 с.

14. Джиліген Джеймс. Запобігання насильству. Київ: Сфера, 2004. 271 с.

15. Етимологія насильства над жінкою в сім'ї. *Соціальна робота в Україні на початку XXI століття: проблеми теорії і практики*: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2002. 119 с.

16. З досвіду роботи Сарненської райдержадміністрації Рівненської області по реалізації державної політики стосовно сім'ї, жінок, молоді та дітей: методичні матеріали. Київ: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2002. 123 с.

17. Загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок. Київ: Офіційний вісник України, 1999. 12 с.

18. Про соціальні послуги: Закон України від 01.01.2004 р. від 7 грудня 2017 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T030966.html

19. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2148-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T031058.html

20. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 19 грудня 2017 року N 2249. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T281100.html

21. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, N 52, ст.561) від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. С.85: URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T052866.html

22. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 8 лютого 2018 року № 2281-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T031058.html

23. Про зайнятість населення: Верховної Ради України Закон від з 20.01.2018, від 19 грудня 2017 року № 2249-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T125067.html

24. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2002. № 10. С. 7-18. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T012789.html

25. Запобігання і протидія насильству в сім'ї: методичні рекомендації для соціальних працівників. Київ: ДЦССМ, 2004. 192 с.

26. Збірник міжнародних правових документів, законодавчих актів і нормативних документів України з питань соціально-правового захисту молоді. Київ: Либідь, 2005. 107 с.

27. Капська А.Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 47 с.

28. Капська А. Й. Соціальна робота: технологічний аспект. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 352 с.

29. Клепко С. Ф. Наукова робота і управління знаннями. Полтава: МОН, АПН, 2005. 201 с.

30. Кодекс законів про працю України № 322-VIII від 19 грудня 2017 року № 2249-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0001.html

31. Козубовська І.В., Пічкарь О. П. Використання досвіду Великої Британії у підготовці фахівців соціальної роботи в Україні. *Соціальна робота в Україні на початку XXI століття: проблеми теорії і практики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2002. 218 с.

32. Комарова А. І. Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та підвищення їх ролі в суспільстві за 1997-2000 роки: міжвідомчий наук. збірник. Київ: Постанова КМУ, 2001. 243 с.

33. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2016. 82 с.

34. Коробицина М. Г., Сагайдак А. Н. Соціально-психологічна адаптація молодих сімей в період становлення: міжвузовий збірник наукових праць. Одеса, 2000. 275 с.
35. Корольова К. Вплив сили мотивації на рівень професійних досягнень *Соціальна психологія*. 2009. № 1(33). С.137-144.
36. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 14 березня 2018 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T012341.html
37. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посібник. Київ: «Кондор», 2003. 58 с.
38. Лактіонова, Г. М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з жіночою молоддю в умовах великого міста: автореф. дис. ... д-ра пед. наук :13.00.05 / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 1999. 31 с.
39. Мартинюк О. В. Спадкові права жінки в Україні (X - середина XIV ст.) / О. В. Мартинюк. Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. 2005. № 15(13).170-176 с.
40. Мінакова К. Основні соціально-педагогічні та психологічні характеристики жінки-жертви сімейного насилля. Хмельницьк: Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», №1(9). 2014. 43-47 с.
41. Насилие в семье: Особенности психологической реабилитации: учеб. пособ. / под ред. Н. М. Платоновой и Ю. П. Платонова. Санкт-Петербург: Речь, 2004. 216 с.
42. Немов Р. С. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. 485 с.
43. Нікітін, В. А. Соціальна робота: проблеми теорії та підготовки фахівців: навчальний посібник. Москва: Московський психолого-соціальний інститут, 2002. 24 с.
44. Попковская П. Я. Методология научных исследований. Минск: Информ-прес, 2006.182 с.

45. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2016 року № 616 «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу» с.14. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP030616.html

46. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації роботи фахівця із соціальної роботи центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: Закон України від 1 жовтня 2012 року N 613.

47. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах: Закон України від 14 червня 2006 року N1983. с. 25

48. Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 27 серпня 2004 р. N 1126, Київ, 2004.

49. Про соціальний захист та соціальні послуги різним групам соціально вразливих верств населення: *Введення у соціальну роботу*: навч. посібник. Київ: Фенікс, 2001. 125 с.

50. Психологічна допомога сім'ї: уавчальний посібник Книга 1. / ред. З. Кісарчук. Київ : Главник, 2006. 128 с.

51. Трофімов Ю. Л., Рибалка В. В., Гончарук П. А. Психологія: підручник. за ред. Ю. Л. Трофімова. Київ: Либідь, 2001. 353 с.

52. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учеб. пособ. Самара: Издательский дом «БАХРАХ-Х», 2002. 297 с.

53. Райзберг Б. А. Диссертация и ученая степень: пособие для соискателей. Москва: ИНФРА, 2002. 399 с.

54. Ромм. М. В. Теорія соціальної роботи: навчальний посібник. Київ: ІПК. ДСЗУ, 1999. 49 с.

55. Ромовська З. В. Сімейне законодавство України. Київ : Прецедент, 2006. 93 с.

56. Литвин С. Абетка прав працюючих жінок та гендерної рівності. Женева: МБП, 2000. 5 с.

57. Самаріна О. Соціальний захист жінок і сімейна політика. Умань: Н70 Видавець «Сочінський», 2000. 36 с.
58. Силласте Г. Г., Кожамжарова Г. Ж. Социальная дискриминация женщин как предмет социального анализа. Москва: «ГАЛСИ», 2001. 112 с.
59. Сімейний кодекс України ВР України Сімейний Кодекс від № 2947-III, від 19 грудня 2017 року N 2249-VIII, ОВУ, 2018 р. С. 25. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T022947.html
60. Собчик Л. Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. Санкт-Петербург: Речь, 2008. 624 с.
61. Социальная защита женщин и семейная политика. Краснодар: «Слово», 2000. 36 с.
62. Сучасний стан та перспективи розвитку системи державної соціальної допомоги : монографія / Н. І. Якуненко, Н. М. Сизранова, Н. А. Кривенко, Е. М. Шелест; НДІ праці і зайнятості населення НАН України. Київ : СОЦІНФОРМ, 2005. 114 с.
- 63.
64. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2016. 692 с.
65. Тендерний підхід: історія, культура, суспільство/ ред. Л. Гентош. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. 30 с.
66. Тюття Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота (теорія і практика): навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Знання, 2008. 19 с.
67. Чернецька, А.А. Технології соціальної роботи: підручник для ВНЗ. Москва: Фенікс, 2006. 115 с.
68. Чікаріна Л. Я., Васильчиков В. М. Політико-правові аспекти соціального захисту окремих категорій громадян. Краснодар: Вид-во Південного інституту менеджменту, 2009. 74 с.
69. Шалаєва К. Стратегії соціальної роботи з молодими жінками/ Соц. робота в Україні: теорія і практика. Тернопіль. № 4. 2003. С.109 - 120.

70. Шведова Н. А. Американки в сфере труда. Москва: Книжный дом «Либроком», 2009. 13 с.

71. Яркина-Смирнова Е. Профессиональная этика социальной работы: учебник. Москва: Ключ-с, 1998. 233 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тести: на тему «Соціально- педагогічний супровід жінок, які опинились в складних життєвих обставинах»

1. «Якщо Ви стали свідком жорстокого поводження в родині щодо жінки, то яку саме позицію оберете в цій ситуації Ви?»:
 - а) узагалі не втручатимусь;
 - б) викличу поліцію;
 - в) мені байдуже.
2. «Що Ви робитимете, якщо господар ситуації буде надто агресивний, під впливом якихось хімічних речовин (алкоголю, наркотиків, психотропних ліків)? Чи варто намагатися примиряти в цьому разі?»:
 - а) буду діяти в залежно від ситуації;
 - б) пораджу звернутись до кризового центру;
 - в) ніколи не потрапляла і не знаю як допомогти.
3. Куди звернутися по допомогу?:
 - а) до близьких та друзів;
 - б) телефон довіри;
 - в) звертатимусь у кризовий центр.
4. Яку саме можна отримати допомогу?:
 - а) медична допомога;
 - б) юридична інформація;
 - в) психологічну допомогу.
5. Чи потрібна додаткова інформація щодо проблеми жінок:
 - а) так;
 - б) ні.

6. Вкажіть проблеми жінок, які опинились у складних життєвих обставинах?:
- а) побиття та сексуальне знущання;
 - б) складно визначитись;
 - в) сімейне насильство та всі інші види насильства.
7. Які державні установи, соціальні служби, громадські організації та установи надають допомогу жінкам, які опинились у складних життєвих обставинах:
- а) поліція;
 - б) центри по роботі з жінками;
 - в) ла Страда, міські центри по роботі з жінками та інші.
8. Які види допомоги можуть отримати жінки:
- а) психологічна допомога, правозахисна;
 - б) юридична, медична, медико-соціальна;
 - в) надання тимчасового притулку.
9. Чи мали гіркий досвід складних життєвих обставин:
- а) так, лише я;
 - б) так, мої близькі та знайомі мали досвід;
 - в) я знаю таких жінок, які опинялись в таких ситуаціях.